

Osmanlı Karadenizi Hakkında Bir Risale

Yücel Öztürk*

1. GİRİZGÂH

1.1. ESERİN KÜNYESİ, KONUSU VE TARİHİYLE İLGİLİ TESPİTLER

1886 numarayla Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi'de kayıtlı bulunan mevcut risale, Osmanlı İmparatorluğu'nun üst düzey teknik ekipleri tarafından ilgili idarî kademeye sunulmak üzere yazıya geçirilmiş muntazam bir defter niteliğindedir. İki konu veya risaleden mürekkep 1886 nolu defterin ikincisidir.

Kapak bilgilerinin yer aldığı ilk sayfa numarasızdır. İlk sayfa numarası varak 24 b'den başlamakta olup boştur. Bunu takip eden varak 25 a da ise yalnız mühür bulunmaktadır. Varak 25 b'de başlayan metin 47 b'ye kadar devam etmekte, son kapak sayfası istiğfarad ile kapanmaktadır. Böylece, eser, kapak ve boş sayfaları hariç tutulduğunda kırk beş yazılı metin sayfasından ibarettir.

Risale orijinal olarak hususî bir başlık taşımamaktadır. Defterin ilk başlığı Özü Kalesi'nin önemi, tamirinin zarureti gibi konuları havi ise de bu, risaledeki pek çok başlıktan sadece biridir. Risale bütün olarak ele alındığında en

* Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

çok yer tutan mevzu Özü Kalesi olmakla beraber, daha başka konular da önemli bir yer tutmaktadır. İlk başlık böylece genel başlık olmaktan çıkarılınca eserin başlığı olabilecek başka bir başlık da bulunmamaktadır. Eserde yer alan toplam onaltı başlık ancak alt başlık olmaya munasiptir. Risale, bir yerde “Risâla fî Ahvâl-i Kırım ve Kubân” başlığıyla verilmiş ve muhtevası özetlenmiştir. Bahis konusu yayında risalenin künye, yazı, kâğıt, cilt, ebad ve bunun gibi karakterleri de verilmiştir.¹ Bilindiği üzere, bir eserin başlığının en belirgin hususiyeti, eseri bütün olarak temsil etmesidir. Sözü edilen eserde risaleye verilen başlık da risalenin bütününi temsil etmekten uzaktır; zira sadece Kırım ve Kuban ahvaliyle ilgilidir. Kırım, coğrafi olarak bildiğimiz yarımadadan mürekkep bulunmakta, ancak idarî olarak Kafkasya ve İtil’e kadar uzanan bir sahayı kapsamakta, keza, Kuban da Don Havzası’nın güneyinden Kafkasya’ya kadar uzanan alanı ifade etmekteyse de, Özü (Dinyeper), Turla (Dinyester), Aksu (Bug) bu coğrafi ve idarî sahanın tam içinde yer almamaktadır. Bundan başka, risale Karadeniz’i bütün olarak ele almakta, Güney Karadeniz (Kuzey Anadolu) de bu bütünlüğün bir yarısını teşkil etmektedir. Biz, illada bir başlık gerekecekse, bunun “Osmanlı Karadenizi” olmasının uygun olacağı kanaatiyle yazımızın başlığını belirledik.

Defterin başında yer alan mühür hiç okunamazken, sonunda yer alan mühür kısmen okunaklıdır.² Sondaki mühürde 1153 hicri tarihi okunabilmekte, bu da miladî 1740 / 1741 tarihine denk düşmektedir. Metin içinde görüleceği üzere, Kazakların iskânıyla ilgili iki yerde³ 120 (1120 / 1708-9) senesi ve evveline atıf yapılmaktadır. Metne konu olan diğer hadiseler de göz önünde bulundurulduğunda elimizdeki risalenin takriben 1700 ile 1740 arasında Karadeniz havzasında Osmanlı yüksek stratejisini ortaya koymak için kaleme alındığını ifade edebiliriz.

Mühürde risalenin yazarının adı da bulunmaktadır. Okuyabildiğimiz kadayla Mustafa ‘Âtuf Sertân isimli bir kâtib bu risalenin yazandır. Risale, uzman heyetler tarafından Osmanlı idarî organı için öncelik taşıyan, stratejik ehemmiyeti haiz kaleler ve bölgeler hakkında yerinde yapıldığı anlaşılan gözlem, tespit ve önerilerle ilgili notların yine üst düzey bir stratejist tarafından derli toplu hale getirilmiş bir metinden mürekkeptir. Bölgeyi bizzat gören stratejist uzmanların yerinde tuttukları notların daha sonra değerlendirilerek bütün bir metin haline getirildiği anlaşılmaktadır. Metnin her satırında Osmanlı yüksek stratejisinin en üst düzeyde duyarlılıkları büyük bir gayretle

¹ *İstanbul Kütüphaneleri Tarih – Coğrafya Yazmaları Kataloqları, I. Türkçe Tarih Yazmaları, I. Fasikül Umumî Tarihler*, (Haz. Maarif Vekilliği Kütüphaneler Müdürlüğü Tasnif Komisyonu), Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s. 293. Atıf Ef. Ktb. No. 1886 / 2. Risalenin ilk ve son satırlarından birer parça alınmış ve şu bilgiler verilmiştir: “yk: 23, ölç: 210 X 150 – 160 X 90, st: 15, yz: nesih, kt:Venedik, ct:kahverengi meşin, miklepli. Vakıf mührü vardır”.

² Mührün okunmasında bana yardımcı olan meslekdaşım Yrd. Doç. Dr. M. Hüdayi Şentürk’e teşekkür ederim.

³ Bkz. Transkripsiyon, v. 40 b, 41 a.

ortaya konulmuştur. Risalenin yazarı, çok ehemmiyet atfettiği konuları tekrarlamak suretiyle tebarüz ettirmeye çalışmıştır.

Risalenin bütün bir başlığı bulunmamakla birlikte konu başlıkları sarıh olarak belirtilmiş, bunlar kırmızı mürekkep kalemle yazılmıştır. Biz konu başlıklarını büyük harflerle yazarak risale yazarının başlıkları tasrih etme anlayışına sadık kaldık. Okuyucu, metin transkripsiyonu içinde büyük harfli başlıkların orijinal metinde kırmızı mürekkeple yazılmış olduğunu düşünebilir.

Transkripsiyon, basit bir anlayışla gerçekleştirilmiş, Arabî alfabedeki “kaf” ve “kef” yeni Türk alfabesindeki “ka”; “sin” ve peltek “se” yeni alfabemizdeki “se”, Arabî alfabede “kef” ve “nun” harfleriyle belirtilen “ne” harfi Türkçemizdeki “ne” harfiyle karşılanmıştır. “Ayn” harfinin önüne ve bazen ardına ['] işareti konulmuş; hemze ise ['] işaretiyle belirtilmiştir. Türkçe’de uzun “a” olan “elif”le yazılan seslerin üzerine ise [^] işareti konulmuştur. Tamlamalı yapılarda, ilk kelimeyi teşkil eden tamlananın eki olan aidiyet eki üstten kesme ['] işaretiyle belirtilmiş ve ikinci kelimeler (tamlayanlar) düz çizgi [-] işaretiyle ilk kelimedenden ayrılmıştır. Harf-i tarif (el-hâcc gibi), yer ve yön belirten edat (der-zıkr gibi) ve hal (be-tarık gibi) ekleri de düz çizgi ile gösterilmiştir. Uzatmalı med harfleri de [^] işaretiyle gösterilmiştir.

1. 2. RİSALEDE YER ALAN KONU BAŞLIKLARI

Risale içinde yer alan konu başlıklarının bütün halinde verilmesi okuyucuya yararlı olabilir. Bunlar aşağıdaki gibidir. Satır başlarında yer alan konu numaraları bize aittir. Sağda, parantez içinde verilen numara ve harfler orijinal varak bilgilerini göstermektedir.

1. Serhadd-ı Mansûreden Olan Özü Kal'ası'nın Lüzûmu Keyfiyeti ve İktizâ İden Ta'mûri Ve İstihkâmı İçün İktizâ İden Lazimesi Zikrindedir (25 B)
2. Der-Zıkr-i Metânet-i Kal'a-ı Özü Be-Tarık-i Âher (28 B)
3. Bu Re'y Tafsîl Olunduğu Üzere Müstahsen Görülüb Kal'anın Nakli Münâsib Görüldüğü Sûretde İktizâ İden Lâzimesidir (29 A)
4. Özü Kal'ası'nda Olan Yerlu Neferâtının Nizâmı Zikrindedir (30 A)
5. Özü Kal'ası Vâroşunda Olan Kefere Re'âyasının Keyfiyeti Zikrindedir (32 B)
6. Özü Kal'ası Mukâbilinde Kırım Yakasında Olan Kılburun Kal'ası'nın Keyfiyeti Zikrindedir (34 A)
7. Serhahdd-ı Mansûreden Olub Metânet ve İstihkâm İle Binâ ve Ta'mûri Elzem Olan Temrek Kal'ası'nın Lütf? Ve Kapıcı? Ve İktizâ İden Lâzimesi Zikrindedir (34 B)

8. Kal'a-ı Mezbûre Havâlisinde Olan Tevâif Ve Keyfiyetlerinin Zikrin-
dedir (35 A)

9. Temrek Kal'ası'ndan Azâk Kal'ası'na Varınca Karadeniz'den ve Azâk
Denizi'nden Olan Tarihi ve Temrek Kal'ası'na Metânet ve İstihkâm Veril-
mesinin Lüzumu Zikrindedir (36 B)

10. Temrek Kal'ası'na Metânet Ne Veçhile Virilür, Ânın Zikrindedir(37
B)

11. Temrek Kal'ası Vech-i Meşruh Üzere Yapdırılmağa Rağbet
Buyuruldukda Binâsına Elzem-i Lâzımedir (38 A)

12. Kal'a-ı Mezbûre Neferâtı Mevâciblerine Medâr Olmak Üzere Taksîm
Olunan Rüsûmât Zikrindedir(38 A)

13. 'Anapâ'da Sâkin Olan Kazâk Tâifesinin Keyfiyeti Zikrindedir(40 B)

14. Âcu Kal'ası'nın Keyfiyeti Zikrindedir(41b)

15. Karadeniz'in Anadolu Giçelerinde Olan Kal'aların ve İskelelerin Ah-
vâlidir(44 B)

16. Yukarıdan Beru Zikr Olunan İskeleler ve Kal'aların Termîminde
Mülâhaza Olunan Fevâ'id Beyân Olunur(46 B)

1.3.ESERİN MÜHTEVASI VE TARİHİ ZEMİNİN KISACA ANALİZİ

Eserin coğrafi mantalitesini kısaca irdeledikten sonra stratejik ve siyasî tahli-
line geçeceğiz.

Osmanlı literatüründe “öte yaka”, “beri yaka”, “öte canıp”, “beri canıp”
tabirlerine sık rastlanılır. Bunlar coğrafi taksimatlarda kullanılırdı. Bu risalede
mezkur tabirler oldukça sık kullanılırken, “Karadeniz'in Anadolu yakası”
anlamında “Karadeniz'in Anadolu giçesi” denmiştir. “Geçe” tabiri burada
yaka manasında kullanılmıştır. Risale, Osmanlı Türklüğü'nün Anadolu kav-
ramının, yalnız Çanakkale ve İstanbul boğazlarının doğu yakası ile sınırlı
olmayıp Kerç Boğazı'nın batı yakasını da içerdiğini ortaya koyuyor. Risale-
deki ifadeye göre Osmanlılar Anadolu'yu Kafkasya ve Azak sahasına kadar
uzatıyorlardı. Kerç Boğazı'nın doğu yakası, Azak, Taman ve diğer kaleleri
içine alan “Ada-ı Şâhî”, Anadolu'nun bir parçası addediliyordu. Buna daya-
narak Karadeniz'in bütün doğu sahilleri ile Hazar Denizi sahillerine kadar
uzanan Kafkasya sahalarının da yine Anadolu addedildiğini ifade edebiliriz.⁴

Eserin başlığıyla ilgili mülâhazalarda kısaca yer verildiği üzere, Osmanlı
Karadenizi Tuna'nın Güneydoğu yakasından Turla (Dinyester), Aksu (Buğ),
Özü (Dinyeper), Don ve Kuban nehirleriyle bu nehirlerin ağzında yer alan

⁴ “Kırım serhaddinden Tamân ve Temrek ve Kızıltâş ve Âcu Kal'aları Yeni Kal'a mukâbelesin-
de Anadołu yakasında vâki' olub Azâk Kal'ası dahî bu tarafındadır. Temrek Kal'ası ile Tamân
Kal'ası olduğu mahalle Ada - i Şâhî dirler.” (Bkz. Transkripsiyon, v. 34 b).

kaleler, Kırım Yarımadası, Kafkasya'nın doğusu ve batısı ile baştan başa Kuzey Anadolu sahillerini kapsamakta idi. Risale'nin muhtevası göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı Karadenizi, kabaca bugünkü güney Ukrayna ve Rusya sahillerini ihtiva eden Kuzey Karadeniz ve bütün Anadolu sahillerini ihtiva eden Güney Karadeniz olmak üzere ikiye ayrılabilir. Osmanlılar Güney Karadeniz'i "Anadolu Geçesi" tesmiye ediyorlardı. Bizim kendi numaralandırmamız olan 15. başlıkta bu, "*Karadeniz'in Anadolu geçelerinde olan Kal'aların ve iskelelerin ahvâlidir.*"⁵ şeklinde verilmiştir. Risalenin ana konusu Kuzey Karadeniz olmakla birlikte, Karadeniz'i bir bütün olarak algılama bakımından Güney Karadeniz'e de kısaca yer verilmiştir. Risaledeki "Karadeniz" in coğrafi algılamasının günümüzdeki coğrafi tanıma uyduğunu ifade edebiliriz. Osmanlılar, Karadeniz'i bütün mülhakatıyla en geniş sınırlarıyla ele alıyorlardı. Bu kavrama biçimi Broudel'in "Akdeniz" tanımlamasına benzerlik gösteriyor. Bilindiği üzere Broudel de Akdeniz'i bütün Avrupa, Kuzey Afrika, Mezopotamya, hatta Karadeniz ülkelerini ihata edecek şekilde tanımlıyor. Osmanlıların coğrafi bakımdan Anadolu'yu tanımlaması da yine en geniş sınırlara göre idi ki, bu şüphesiz emperyal kavrayışın güzel bir misalini ortaya koyuyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Karadeniz'le ilgili ciddi bir güvenlik problemi yaşaması XVI. asır sonlarından itibaren Kazak saldırılarıyla başlar ve bu problem artarak devam eder.⁶ Bu bakımdan, Güney Karadeniz, yani Kuzey Anadolu, Osmanlı savunma stratejisinin tamamen dışında kalacak kadar bir güvenlik içinde kalamamıştır. Varna, Kılburun, Özü, Kefe, Kerç, Taman, Azak ve bunun gibi Kuzey Karadeniz Liman kentleri ve kaleleri fasılasız Kazak ve akabinde Moskof tehdidine maruz kalırken, Sinop, Samsun ve Trabzon gibi Güney Karadeniz kentleri de fasılalarla aynı saldırıların hedefi olmuşlardır.

Günümüz Türkiye'si'nin kuzey sınırını teşkil eden Kuzey Anadolu'nun Türk savunma stratejisinde ne kadar büyük bir ehemmiyet taşıdığını izah etmeye gerek yoktur. Kuzey Anadolu'nun tek bir liman kentinin dahi düşman eline geçmesi halinde Anadolu'nun hiç bir şehrinin güvenlik içinde addedilmesi söz konusu olamayacağı da izahtan varestedir. Günümüzde vaziyet böyle iken, 1740'larda Türk coğrafyasının güvenliğinin Tuna ile Kuban havzaları arasındaki sahil kesiminin mutlak güvenlik içinde bulunmasına bağlandığını ifade edebiliyoruz. Risaleyi kaleme alan stratejist, darü'l-harp ve darü'l-İslâm'ın sınırlarını Turla (Dinyester) Suyu ile belirlemiştir. Turla Nehri'nin sınır teşkil ettiği Akkirman-Bender ve Hotin hatı, İslam ve Hıristiyan alemini birbirinden ayırmıştır.

⁵ Bkz. Transkripsiyon, v. 44 b.

⁶ Kazakların Karadeniz'deki faaliyetleri, Türk – Kazak mücadeleleri için bkz. Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar*, İstanbul 2004.

Okuyucunun dikkatini, Türklüğün coğrafi ve stratejik ufkunun XVIII. yüzyıldaki bu vaziyetiyle günümüzdeki mekân ve mesaha anlayışı arasındaki uçuruma çekmek istiyorum. Türklük, İstanbul ve Anadolu'nun güvenliğini o dönemde Bender, Özü, Azak ve Temrek kalelerinin korunmasında görüyordu. Bu sınır hem darü'l-İslâm'ı darü'l harpten ayırıyor, hem de temel savunma hattını teşkil ediyordu. Bu hattın düşman tarafından aşılması halinde İslam alemi tehlike içinde addediliyordu. Risale'nin her satırında bu anlayışı hissediyoruz. Risale yazarı ve ona verileri sunan diğer uzmanların savunma mantalitesi bu hattın korunmasının İstanbul'un güvenliği ile eşdeğerde olduğu anlayışını yansıtıyor.⁷

Bu risale, kale muhafazasının Osmanlı savunma stratejisi içinde böyle büyük bir yer tutmasının zihni zeminini irdeleme fırsatı da veriyor. Kanunî Sultan Süleyman'ın son zamanlarına kadar Osmanlı Türklüğü her halde savunma mantalitesine sahip olmadı. Bu döneme kadar taarruz, savunmayı da kapsıyordu. Türklük daimi bir ilerleyiş ve coğrafi genişleme içinde olduğundan, kale savunmasına sınır kalelerinin anlık eşkıya hücumlarından muhafazası haricinde stratejik bir ağırlık yüklediğini düşünmek doğru olmayacaktır. Ancak, elimizdeki risalenin savunma mantığı tahlil edildiğinde, kalelerin başlı başına stratejik bir savunma aracı olarak algılandığı görülecektir. Öyle ki, Özü, Azak, Temrek ve bunun gibi temel sınır kaleleri hemen hemen Kurtuluş Savaşı döneminde "misak-ı millî" kavramı içinde yer alan vatan topraklarına benzer bir çerçeveye oturtulmuştur. 1740'larda Osmanlı Türklüğü'nün mevcut sınırları muhafaza etmeğe kilitlendiğini, bu sınırları genişletmek gibi bir anlayıştan bütünüyle uzak bulunduğunu ifade edebiliyoruz.

Osmanlıların savunma ağırlığını kale duvarlarının tahkim edilmesinde görmeye başlamaları, onlardaki siyasî ve askerî gücün seyriyle alakalıdır. XVII. asrın başlarında Avusturya ve İran'la aynı anda yapılan savaşlar İmparatorluğu mecalsiz bırakmış, cephelere oluk oluk akıtılan kaynaklar devleti iktisadî bakımdan yıpratmış, bu da merkezde ve taşrada sarsıcı isyanların

⁷ Günümüzde ise Türk savunma stratejisi tam anlamıyla içe kapanma, hiç bir hadiseye müdahil olmama anlayışına dayanıyor. 1980'lerden itibaren Kuzey Irak'taki gelişmeleri günlük medyadan takip ettiğimiz kadarıyla merhum Özal ve muakipleri haricinde diğer iktidar ve muhalefet unsurları Kuzey Irak'ı bir cehennem addederek buraya girmenin batağa saplanma anlamına geleceğini düşünmüşler ve Türkiye'yi bu olayların dışında tutmayı temel politik hedef addedmişlerdir. Bir yandan da Kuzey Irak'ta bağımsız Kürdistan'ın meydana gelişinin engellenmesi ve Kerkük Türklüğü'nün korunmasını temel politika olarak benimseyen iktidar ve muhalefet unsurları, bu biri aktif, diğeri pasif anlayışı nasıl bağdaştırabildiklerini izah etmemişlerdir. Zaten onlardan bunu talep eden de olmamıştır. Her şey hamaset temelinde gelişmiş, böyle ayrıntılar kimsenin merak konusu olmamıştır. Bugünlerde ise neredeyse Kuzey Irak'ın meşru hükûmüti olarak tanıdığımız Kürt hükûmetiyle müştereken PKK'yı ortadan kaldırma mücadelesi veriyoruz. Kuzey Irak'a müdahil olmamakta anlaşmış bulunan iktidar ve muhalefet unsurlarına bu vaziyetin hesabını sorana da rastlamadım. Aslında temel meselemizin emperyal – universal Türk karakterinin yeniden inşası olduğu aşikârdır. Öyle anlaşılıyor ki, biz bu mahallî ufukla epey bir süre daha yanbaşımızda ve arka bahçemizdeki hadiselerin dışında kalmakla övünüp, sonra kafamıza balıoz gibi inen sadmelerden ağlamaktan utanmayacağız.

vukubulmasına yol açmıştır. Devletin yıkılışa doğru gittiğini fark eden merkezi güçler nihayet Köprülülerini işbaşına getirecek kadar bir basiret ve fadakarlık gösterebilmişlerdir. Köprülüler döneminde devletin içten kaynaması durmuş, İran'la uzun süreden beri sürdürülmekte olan sulh hali iki tarafın iktisadî gücünde bir toparlanma meydana getirmişti. Bu toparlanma etkisini en çok kuzey cephesinde göstermiş, kuzeyde Lehistan ve Moskova frenlenmiştir. Osmanlı Devleti bu dönemde günümüz Ukraynası'nı ortaya çıkaracak olan bölgesel güçlerden Kazakları Osmanlı hakimiyetine sokmak imkânını da bulmuş, Çehrin zaferinden sonra kuzeyde Podolya'ya tamamen hakim olacak şekilde Kamaniçe'ye kadar ilerlemişti. İran ve Osmanlı arasında Kasr-ı Şirin konjonktürünün hakim olduğu bu dönemde Devlet ilk kez bütün gücünü tek cepheye teksif etme imkânını bulmuş, neredeyse Kanunî zamanındaki kahhar gücüne ulaştığı düşüncesine girmiştir. Merzifonlu'nun Lehistan ve Moskova'ya karşı kurmuş bulunduğu kesin üstünlükten tatmin olmayarak artık batı cephesinde de eskisi gibi üstünlüğünü kurma arzusuna kapılması, Osmanlı'nın makûs talininin başladığı bir andır. 1683 ve akabinde imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyal zihnini muhafaza etmek kaydıyla artık genişleme mantığını terk ettiğini gösteren bir dönüm noktasıdır. Devlet bu hadiselerden sonra artık mevcudu korumayı başarı addedecektir. İşte Türklüğün savunmaya giriştiği bu çağda, Kuzey'in zinde gücü Moskova'nın ilerleyişi başlamıştır. Moskova bu dönemde Büyük Petro gibi bir dahiye kavuşmuş, iç reformlarını tamamlayarak batı ayarında modern bir devlet olmuştur.⁸

Viyana Bozgunu ve Karlofça sonrasında Merzifonlu'nun kuzeyde yenmekten zevk almadığı ve illa Avusturya ile karşılaşmayı arzuladığı azamet artık geride kalmış, devletin güç kaybının dış güçlerce de iyice hissedildiği bu dönemde Avusturya ve Moskova birleşerek İmparatorluğu batıdan ve kuzeyden sıkıştırmışlardır. Avusturya ve Moskova XVIII. asrın sonlarına kadar Osmanlı karşısında tam müttefik olma halini koruyacaklardır.

Osmanlı Moskova karşısında kazandığı Prut zaferini iyi değerlendiremedi. Prut'ta Türkler karşısında imha olmaktan usta manevrayla kurtulan I.Petro, Türklerin Avusturya ile savaşarak mağlup olduğu Pasarofça konjonktürü ve müteakiben girdiği Lale Devri ataletinden yararlanarak Kuzey'deki tahkimatını geliştirdi.⁹ Çar I. Petro'nun enerjik siyasetiyle Moskova İsveçle uzun bir süreçten beri yürütmekte olduğu Livonya meselesini 1721

⁸ I. Petro'nun iktidar dönemi, Rusya tarihinde olduğu kadar Avrupa, Türk ve Asya tarihi açısından da bir dönüm noktası olarak değerlendirilir. Rusya onun radikal reformları ile bir dünya gücü olmuş ve Türkler karşısında üstünlük kurmanın eşğine gelmiştir (Bkz. Paul Bushkovitch, *Peter the Great : The Struggle for Power, 1671-1725*, Cambridge University Press 2001, s. 12.

⁹ Mora meselesi yüzünden önce Venedik – Osmanlı İmparatorluğu arasında başlayan ve müteakiben Osmanlı – Avusturya Savaşı haline dönüşen ve Pasarofça Sulhu'yla biten hadiseler için bkz. Martin Sicker, *Islamic World in Decline : From the Treaty of Karlowitz to the Disintegration of the Ottoman Empire*, USA Greenwood Publishing Group 2000, s. 36.

Niştad muahedesiyle İsveç aleyhine büyük bir kazançla hallederken aynı yıl içinde imparator ünvanını aldı. Osmanlı İmparatorluğu bunu çaresiz kabul etti.¹⁰ Deli Petro lakabıyla anılan I. Petro, Moskova'nın İsveç, Lehistan, İran ve Türkiye karşısında yürüttüğü politikada tam bir muvaffakiyet kazandı. İsveç ve Lehistan karşısında üstünlük kurdu. İran'ın Kafkasya hudutlarındaki topraklarını işgal etti. Osmanlı Devleti İran'ın tek başına Moskova tarafından işgalini önlemek için bu işgale ortaklık etmek zorunda kaldı. Moskova Osmanlı karşısında üstünlük kuramadı, ancak Türkiye karşısında eşit bir statüye yükseldi. 1725'te öldüğünde Osmanlı yüksek ricali rahat bir nefes almıştı. Büyük Petro'nun halefleri zamanında Rusya Almanların nüfuzuna girdi. Bu dönemde Avusturya ve Rusya Türkiye'ye karşı tek devlet gibi müttefik olarak hareket etti. Almanlar batıdan saldırıya geçerken, müttefikleri sıfatıyla Rusların da kuzeyden saldırılarını organize etmişler, böylece 1736'da cereyan eden savaşlar vukubulmuştur.¹¹ Bu hareket sonunda Avusturyalılar Bosna-Hersek'i alıp Balkanlarda daha doğuya doğru sokulmayı planlarken Ruslar Petro'nun Karadeniz'e inme projesini tahakkuk ettirmeyi planlamıştı. Mareşal Münnich, Rus çariçesini Alman planları doğrultusunda Türklere saldırmaya ikna etmek için ona İstanbul'u alıp kendisini Ayasofya'da tahta oturtacağını ifade etmişti. Bu muharebelerde Osmanlı orduları asıl güçlerini batıya, Avusturya cephesine teksif ettiler. Osmanlı kuzey ve doğu serhaddi savunmasız kaldı.¹² Osmanlılar Avusturya karşısında muvaffak olmak için Kırım'ı bile savunmasız bırakmıştı. Osmanlı kuzey sınırlarının savunmasız olmasından yararlanmak ve Osmanlıların savunmasına fırsat bırakmama düşüncesinde olan Ruslar ani ve süratli bir saldırıya giriştiler (13 Temmuz 1736). Başta Özü olmak üzere güneydeki en önemli Türk kaleleri düştü. Alman asıllı Feld Mareşal Münnich kumandasındaki Rus orduları Or Ağız'ndan Kırım'a girdiler. Bahçesaray tahrip edildi. Kuzey serhaddinin en temel üssü olan Azak da Rusların eline geçti. Ruslar bu şekilde Karadeniz'e inmiş oluyorlardı. Ruslar 1737 yazında Turla (Dinyester)'yı geçerek Boğdan'ı işgal etme teşebbüsüne girişince Bender'deki yoğun tahkimatlı Türk savunması karşısında mağlup oldular. Ruslar Bender haricinde bütün taarruz planlarını başarıyla yürütmüşlerse de iâşe ve lojistik unsurlarına sahip olamamalarından dolayı nihaî olarak ağır kayıplar vermek zorunda kolmuşlardır. 30000 kadar Rus askerî kaybının sadece iki bini çarpışmalar sonunda vukubulmuş, geri kalanı iâşesizlik yüzünden meydana gelmişti. Askerî bakımdan böylesine başarılı olan Ruslar, nihaî olarak mağlup olmuşlardı. Rusların savaş dışı kalmaya yüz tuttuğu bu sıralarda Avusturya Türkiye'ye savaş ilan etti (14 Temmuz 1737). Yerli halktan büyük destek gören Avus-

¹⁰ A. Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s. 21.

¹¹ Kurat, s. 22.

¹² Ruslar Özü'ye saldırdığında kalede gerekli tahkimat ve asker bulunmuyordu (Bkz. Ebû Sehlî Nu 'mân Efendi, *Tedbirât - ı Pesendide - Beğenilmiş Tedbirlere* - (Haz. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999, s. 7).

turyalılar Bosna ve Eflak'ı işgal ettikten sonra Sırbistan'a yönelip Niş'i zaptettiler. Osmanlılar kısa zamanda buna güçlü bir karşılık verdiler. Niş'i kurtardıkları gibi, Makedonya ve Bulgaristan'a sarkma hazırlığında olan Avusturya ordularını durdurdular. Bükreş yakınlarında ağır bir mağlubiyete uğrayan Avusturya ordusu gerilemek zorunda kaldı ve kışın Erdel'e çekildi.¹³

Osmanlı savaş planı, gerçekçi bir mantığa dayanıyordu: Her halükârda bütün gücünü tek cephe üzerinde yoğunlaştırmak ve iki cephede aynı anda savaşmamak. Bu plan, bütün kuzey sınır sahasını Rus işgaline terk etme pahasına uygulanırsa da çok gerçekçi idi ve Osmanlı İmparatorluğu'na son kez prestijli ve eksiksiz bir zafer kazandı. Türklerin kendilerini savaş dışı bırakmaksızın Ruslara büyük kuvvet tahsis etmeyeceğine emin olan ve tek cephede savaşan Türklere karşı başarı şanslarının olmadığını farkında olan Avusturyalılar barış için zemin arayışına girdiler. Avusturya'yı barışa zorlayan iki faktör mevcuttu: Birisi, hazinenin iyice boşalması ve savaşı sürdürmenin imkânsız oluşu, ikincisi ise Türklerin mutlak istirdad niyetinde oldukları Belgrad'ı kurtarmakla yetinmeyerek daha batıya sarkmaları ihtimalinin Alman bilinçaltı Türk fobisini tetiklemesi.

Türkler de Avusturya'ya cephesini bir an önce kapatarak birliklerini Rusya üzerine kaydırmak arzusunda idiler. Bu vaziyette Avusturya ve Türkiye arasında Belgrad Antlaşması imzalandı (29 Ağustos 1739). Bu antlaşmayla Türkler Pasarofça ile Avusturya karşısındaki bütün kayıplarını telafi ediyor, Pasarofça'nın mal olduğu prestij kaybını ortadan kaldırıyordu. Türklerin en büyük kazancı, şüphesiz "darü'l-harbin" yeni sınırı olan Belgrad'ın kazanılmasıydı.¹⁴

Avusturya'nın savaştan çekilmesinden büyük bir hayal kırıklığına uğrayan General Münnich, Erdel'deki Avusturya kumandanı Lobkowitz'e üzüntüsünü Avusturya'ya aşağılayarak dile getirdi. Münnich, özetle, "Rusya ittifakın gereği olarak bütün cephelerde Türklere savaşarak kaleleri, eyaletleri zabt ederken, Avusturya elde ettiği yerleri terk ederek antlaşma yapıyor." diyordu. Kazandığı ilk galibiyetlerle Türklere karşı tek başına da başarılı olabileceğini sanan Ruslar, Lehistan'ı icbar etmek suretiyle anlaşarak Lehistan arazisi içinden geçip Hotin ve Bender'e saldırdılar. Akabinde Boğdan'a taarruz ederek Yaş'ı zaptettiler (14 Eylül 1739). Burada Eflak'ın işgaline hazırlandılar. Fakat, bu başarılar yine Türklerin henüz Avusturya üzerinde yoğunlaşmış bulunan kuvvetlerinin Ruslar üzerine sevk edilmemiş olmasından kaynaklanıyordu. Ertesi yıl bütün güçlerini Ruslar üzerinde yoğunlaştıran Türklerin onları da Avusturyalıların akıbetine uğratacağı hemen hemen kesin idi. Diğer yandan, Rusların işe yetersizliği onları yine Kırım galibiyetinin

¹³ Sicker, s. 38. Ebû Sehl Nu'mân Efendi, bu hadiselerin içinde yer almış olup, mezkur eserinin birinci kısmını bu hadiseler ayırmıştır. Ayrıntı için bkz., aynı eser, s. 28 vd.

¹⁴ Sicker, s. 39.

ardından duçar oldukları büyük kayba uğratmak üzere idi. Şimdiye kadar tek başlarına Türkler karşısında galibiyet kazanamamış bulunan Rusların da şuuraltı Türk fobisi henüz canlı idi. İşte bu ahval içinde Ruslar da yine Belgrad'da Türklerle antlaşma yapmak zorunda kaldılar (18 Eylül 1739). Ruslar, Belgrad Antlaşması'yla Azak'ı terk ediyor ve Azak Kalesi yıkılarak tarafsız bir yer haline getiriliyordu. Ruslar Karadeniz'deki donanmalarını çekiyor, ticarî faaliyetlerde Türk donanmasını kullanma mecburiyetinde kalıyorlardı.¹⁵ Ruslar Özü'yü de boşaltıyorlardı.¹⁶

Risalemiz, bu ahval içinde kaleme alınmış resmî bir rapor niteliğindedir. 1736-39 muharebelerinin tahlilinden anlaşılacağı üzere, devlet, tehdidin ağırlık merkezini Avusturya olarak görüyor ve buna göre savunma planları yapıyordu. Ancak, Rusya'nın da en az Avusturya kadar büyük bir tehdit teşkil ettiği bu hadiselerle kesin olarak tebarüz etmişti. İşte Osmanlı idari kademesi, yukarıda kısaca özetlenen hadiselerden hemen sonra, belki de Belgrad Antlaşması'nı müteakip kuzey sınır hattına gönderilen pek çok ehli vukuf kimsenin raporlarıyla bu risale ortaya çıkmıştır. Risale, hiç bir surette teorik düşüncelerden meydana gelmiyor. Mutlak zorunlu tedbirleri tane tane sayıp bunların nedenlerini izah etmek suretiyle Osmanlı idarî kademesinin nazarlara sunuyor.

Kuzey'de Ruslara karşı teşkil edilen savunma hattının biri Azak, diğeri de Özü'dür. "Özü serhaddi gayri serhadde kıyas olunmaz." gibi ifadelerle merkezi organların dikkati çekiliyor. Kalenin önemi adeta her satırda vurgulanıyor.

Özü'nün bir kaç yıldan beri tamir edildiği ve dikkate değer bir sonuç alınmadığından bahsediliyor ki, bu Rus işgali sırasında meydana gelen tahribattan kaynaklanmış olmalıdır. Risalede merkezi yer tutan Özü'nün tahkim edilmesi için zaruri görülen tedbirler ve bunların nasıl tahakkuk ettirilileceği sıralanıyor. Rapor sahibi, kalenin bugünkü haliyle tamir edilebilir bulunmasından ötürü daha müstahkem bir mevkiye taşınmasını öngörüyor.¹⁷ Kalenin tahkim edilmesinde ikinci önemli tedbir neferatına istikrar ve nizam kazandırılmasıdır. Alt kademe piyade, azab ve mustahfızların ulufelerine üst düzey zabitan tarafından çeşitli bahanelerle müdahale ve tasallut edilmesi, Osmanlı Devleti'nin idari yapısına daha klasik devirlerden beri musallat olmuş bir arıza idi. Risale yazarı, Özü Kalesi neferatına bu tür hallerin gelmesi için tedbir alınması ve kalenin neferatsız bırakılmamasını öneriyor. Özü'nün tahkim edilmesi için bir diğer tedbir, buradaki halka bazı tedbirlerle istimalet edilmesi, eskiden 2000'den fazla olup şimdi 300'e düşen reayanın

¹⁵ Sicker, 40.

¹⁶ Kurat, s. 23. Belgrad Muahedesi'nin tam metni için bkz. Mustafa Kesbî, *İbretünâmâ -- yı Devlet (Tahlil ve Tenkili Metin)*, (Haz. Ahmet Öğreten), Ankara 2002, s. 18 vd.

¹⁷ Bkz. Transkripsiyon, v. 28 b vd.

yeniden iskân edilmesi idi. ¹⁸ Risale yazarı bunun sebebinin de açıklıyor. Kale'de ve civarında meskun halkın bulunmasının burayı umrana kavuşturup neferatın her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasında kolaylık sağlayacağı belirtiliyor. Böylece, sosyal tedbirlerle askerî tedbirlerin bir arada düşünülmesinin tipik bir misaliyle karşılaşırız:

Risale, Kerç Boğazı'nın doğu yakasındaki kalelerin gerek fizikî, gerekse sosyal bünyelerinin izahında da aynı dikkat, itina ve titizliği ortaya koyuyor. Taman, Temrek, Acu, Kızıldaş ve Anapa kalelerinin konumları, fiziki yapıları ve bu kaleler etrafındaki ahalinin etnik ve demografik vaziyetleri hakkında mufassal bilgiler sunuyor.¹⁹ Bu bilgilerin bölgenin etnik yapısını çalışan araştırmacılara kıymetli malumat sağlayacağından şüphe etmiyoruz. Bilhassa Çerkes, Nogay, Gürcü, Abaza ve Kazak toplulukları hakkında değerli malumat bulunmaktadır.

Mezkur kalelerin birbiriyle mesafeleri, bunların birbirleriyle olan ulaşım vaziyetleri de risaleden edinilecek bilgiler arasındadır. Bahsedildiği üzere, Güney Karadeniz limanlarına da müstakil bir başlık ayrılmış olmakla birlikte bunlar hakkındaki malumat detaylı değildir.

Bu risaleyi yayınlarken, okuyucudan bir özür ve bir de ricada bulunacağız. Risale, çok kıymetli ve ayrıntılı coğrafi malumat ortaya koyuyor. Bunun okuyucuya gerçek manada yararlı olması ancak haritalandırılması ile mümkün olacaktır. Biz bunu yapamadığımız için okuyucudan özür diliyoruz. Bu işin layıkıyla ancak haritacı ve coğrafyacı uzmanlarca gerçekleştirilebileceği gerçeğinin okuyucu tarafından da takdir edileceğine olan inancımız yegane tesellimizdir. Ricamızın hangi maksada yönelik olduğu anlaşılmalıdır sanıyoruz. Risaledeki coğrafi malumatın haritalandırılması, bu işe kendini ehil adedenlere düşüyor. Biz kendilerine her bakımdan yardımcı olmaya hazırız.

2. METİN TRANSKRİPSİYONU

İLK SAYFA: okunamayan bir satırın devamında İbrahim Aziz efendi ismi yer alıyor. Bir boşluktan sonra Nizâm-ı Serhadd ibaresi bulunuyor.

Bu satırın altında Bir boşluktan sonra atif efendi 1886 ibaresi yer alıyor.

(24 b): Boş

(25 a): Boş sayfada yalnız mühür bulunuyor. Silik olup okunamıyor.

(25 b) Serhadd-ı Mansûreden Olan Özü Kal'ası'nın Lüzûmu Keyfiyeti ve İktizâ İden Ta'miri ve İstihkâmı İçün İktizâ İden Lazimesi Zikrindedir

Karadeniz'i istilâ-ı düşmandan muhâfazaya sedd-i sedîd olub kemâl-i metânet ve istihkâm virilmeğe muhtâc olan kılâ'dan biri Özü Kal'ası ve biri

¹⁸ Bkz. v.33 a, 33 b.

¹⁹ Bkz. v. 35 a vd.

dahî Temrek (Temrek?) Kal'asıdır. Evvelâ Özü Kal'ası deyu gerçi lisân-ı halkda söylenür. Lâkin lüzûmu ne mertebededir ve ne mertebe metânet ve istihkâma sezâdır, gereği gibi ifâde eylemezler. Özü Kal'ası'nın etrâfında kurra ve re'âyâ kat'â yokdur. Ve müceddeden re'âyâ konuşdurulmak dahî mümkün degildir; zirâ, bir tarafı dârü'l-harbden cereyân iden Özü Nehri didikleri sudur. Ve altı saat mesâfe mahalde Aksu didikleri nehr dahî gelir bu suya karışur. Mukaddema bu Özü Kal'ası'ndan yukarı nehr-i mezbûr kenârında Toğân? kal'aları olub nehr-i mezbûrdan gelmek murâd iden düşman kâyıklarının mürûruna bir mikdâr mümâna'at olunur idi. Şimdi ol kal'alar olmadıklarından mâ'adâ (26 a) yine Nehri Özü kenârında Mosko keferesinin müceddeden binâ eylediği Kamânka Kal'ası ol mahallere karîbdir. Ve bir tarafı ise Nehri Turla'nın deryâya karışacağı boğaza karib olan Akkirmân'a gelince on sekiz sâ'at ve Turla geçidi olan Meyâk nâm mahal ki, Yanık Palankası dirlir; yigirmi dört sâ'at mesâfe, hâlî ez-ra'iyet sahrâlardır. Ve bu sahrâlara dahî müceddeden kurrâ ve re'âyâ konuşdurulmağa imkân yokdur; zirâ Nehri Turla Akkirmân'dan Bender'e ve Bender'den Hotun (Hotin)'a varınca memleket-i İslâmiye'yi ayırmışdır. Bu Özü Kal'ası ise Turla Suyu'nun Öte tarafı ki, dârü'l-harb memleketi tarafında vâki' olmuşdur; serhadd-ı 'azîmdir. 'İyâzen billahî te'âlâ düşman eline girmek lâzım gelse kal'asına kemâl mertebe metânet ve istihkâm virir. Ve bî-bân ve bî-pervâ kâyıklarını Karadeniz'e işledir. Ve mahsûsen limân dahî yapıdurup donanmâ tedârîğine dahî kâdir olabilir. Ve Akkirmân ve sâ'ir ol havâlide olan kurrâyı gerek deryâdan ve gerek karadan tazyîk ideceği makarrdur. Ve bâhusus Özü, Kırım memleketinin kara tarafından memerrî ve güzergâhu olmağla (26 b) 'iyâzenbillahi te'âlâ Kırım memerrî dahî bî'l-külliyeye mesdûd olub ne Kırım tarafından Özü'ye ve ne Özü cânibinden Kırım'a ferd-i vâhid güzâr idemeyüb âmed u şud-ı münkat' olması melhûzdur. Hâlâ Özü Kal'ası olduğu mahal Kırım geçidi olan Kılburun Palankası'na mukâbil Nehri Özü'nün deryaya kârışdığı mahalle karibdir. Nehri mezbûr ol mahalde karşu-karşuya dokuz mildir. Deryâya kârışdığı mahâlî kurbî? olmağla suyu acı olup içilmez. Özü Kal'ası'nı iptidâ binâ eyliyân yalnız bir kal'a yapup âdını Özü Kal'ası deyu tesmiye eylemiş, ba'dehu bir vakitte anâ mülâsık bir kal'a dahî yapmışlar ve orta palanka deyu ad komuşlar. Ba'dehu yine kal'a-ı mezbûra mülâsık Hasan Paşa-ı Cedîd ismiyle bir kal'a dahî yapmışlar. Bu kal'alar cümle dolayısından birbirlerine mülâhık olmakla hemân cümlesi bir kal'a hük-mündedir. Ancak def'aten binâ olunmayub her biri bir vakitte yapıdurulmağla her birinin neferât ve ağavâtı başkadır. Kârşu Kırım yakasında olan mezkûr Kılburun Palankası'na kemâl mertebe mukâbil olmamağla Kılburun'un gâyet mukâbilinde ve bu kal'alara bir top atımı mahalde Nehri Özü kenârında bir küçük palanka dahî binâ olunub Kapudân Hasan Pâşâ nânıyle tesmiye eylemişler. (27 a) Ânın dahî âğâ ve zâbîtan ve neferâtı başkadır. Ve birbirlerine mülâsık olub zikr olunan üç pâre kal'anın duvarları

mürûr u eyyâm ile köhne ve harâbeye müteveccih olmuştur. Ve hendek duvarları bir kâç seneden beru ta'mûrden hâlf olmamağla ma'mûrcadır. Lâkin Hendeğinin dahî ba'zı mevâzî'î 'arzında yedi ve sekiz zirâ' ve ba'zı mahalleri dokuz v on iki zirâ' olub tesviyesi olmamağla o makûle mahalleri tekrâr hufr olunup bi'l-küllîye müşâvi olmağa muhtâcdır. Ve kal'a-ı mezbûrun bir tarafı ki degirmânlık ta'bîr olunur; sonradan binâ olunân orta palanka ve aşâğı cedîd Hasan Pâşâ Kal'ası'na havâledir. Ol mahalden kal'a-ı mezbûrenin derûnunda gezen ricâl u nisvân cümle a'yân görünür. Bu havâlenin kal'a-ı mezbûra mazarratı nümâyân olmakla beher-hâl kal'î vücûh ile lâzımdır. Kal' olunmak murâd olursa gerçi gereği gibi kesdirilmeğe imkânı yokdur. Ancak ziyâde ihtimâm ile üşterpî' olunup ve birkâç yirinden püskürme lağınlar ile âttırlmak olur ise belki bir mikdâr havâleden emîn olmak olur. Lâkin yine murâd üzere olmak mümkün değildir. Bundan mâ'adâ bir mahzûru dahî üç kal'anın içlerinde suyu (27 b) yokdur. Kuyular hufr olunmak lâzım gelse gâ-yet âcı olup bir vechile içilmek mümkün değildir. Ve sahnıcı (sarnıç) dahî olmamağla bir kâç sahnıcı yapılsa vakt-i şitâda doldurulub ve yağmûr suyu ile dahî doldurulub kal'ada olanlar ânınla sakî olunurlar idi. Ve vakt-i hâcette dahî belki ol su ile def'î zarûret iderler idi. Kal'a sükkâmı el-yevm içdikleri suların kal'adan bir sâ'atdan iki sâ'ata vânnca mesâfe mahalde birkaç kuyu olmakla ândan nakl iderler. Allahü Te'âlâ hıfz eyleye kal'a mahâsara olunmak lâzım gelse ol kuyulara dahî el irişmek mümkün olmayub mahsur olan halk susuzluğa tâkat getüremeyeceği melhuzdur. Egerçi Kapudan Hasan Pâşâ palankası kurbunda iki kuyu olup el-yevm ânın suyu ile hayvânâtı sularlar ve zarûret mahallinde belki bu sudan insan dahî içmek olur. Lâkin bunda dahî el irişmek mümkün olmayacağı nümâyândır. Ve zîr-i zemînde mahfûz cebelhâne için bir kâvgîr cebelhâne yapılmak lâzımdır. Ve hâlâ bu def'a keşf ü tahmîn ve tasmîn eyledikleri üzere yedi kır'a tâbye yapırlub ve hendekleri tesviye kılınub ve şarânpolleri dahî dizdirilub istihkâm üzere yapırlısa ve bu tâbye ve hendekler (28 a) kal'a duvarlarının hâricinde olmakla duvar-ı kal'a top darbından masûn ve mestûr olup bu târîkle bir mikdâr metânet bulmuş olur. Yoğise (yoksa) kal'anın asıl duvarı köhne ve rahne-gîr olmakla top darbına mütehammil değildir. Ve bu yedi kır'a tâbyeler didikleri mukaddemâ taşra hendeğinde donuz (domuz) dâmi t'abîr olunurdu. Cenkciler için ihdâs olunub ba'dehu her birini bir tâbye olmak üzere yaptırmışlar. Lâkin kaddleri (boyları) âlçâk olmakla bu def'a kaddleri kesilüb üzerlerine tob vaz' olunmak üzere imiş. Ancak yine murad üzere olmaz deyu cevâb iderler. Zirâ herbirine ikişer topdan ziyâde vaz' olunmak mümkün değildir. Tâbye ise ekallî dört ve beş pâre top âlub vaz' olunan topları tarafeyne iktizâ eylediği mahallere kullanılmak içündür. Ve ism-i kal'a tâbyeleri ve topları birbirlerini nukrâz dâr-ı güzîn ve bâd-vüs'atlu ve metîn olmak üzeredir. İstima' olunduğu üzere bunlar dahî gereği gibi olmayub zarûri olmak görünür. Ve bununla metânet bile bulsa bir kal'anın içinde ki suyu ol-

maya; mahsur olan muhâfızını nice tâkat getirüb ve nice muhârebeye dayânur. Bu vechile mülâhazası lâzım olan (28 b) mevâddandır.

DER-ZIKR-İ METÂNET-İ KAL'A-I ÖZÜ BE-TARÎK-İ ÂHER

Mezkûr kapudân Hasan Paşa Palankası kurbunda olmak üzere bâlâda zikri mürûr iden iki kıt'a su kuyularının elde bulunub ve hâlâ orta palanka ve Hasan Paşa-ı Cedîd Kal'ası'na olan havâle mahzûru def'î için eskiden olan Özü Kal'ası bil-küllîye hadm ve Kapudân Hasan Pâşâ palankası ârdında olan bâdır üzerinde binâ olunması münâsib olduğu ba'zı ehl-i vukûf haber virirler. Öyle olduğu hâlde üç kal'a yekpâre yalnız bir kal'a olub ve divârları metîn ve müstahkem yapıdırılıb ve hendek ve tâbyeleri dahî yerli yerinde olub kemâl-i istihkâm üzere yapıdırılmış olur. Ve ol iki kapu dahî ya kal'a içine veyâhud kurbüne düşüb ve belki anâ münâsıl bir kaç kapu dahî 'alî mehel mahall-i mezburda hufr itirilse mümkün olur. Lâkin böyle olduğu hâlde kal'a-ı 'atîkde olan hâneler hadm ve nakl olunmak olunmak iktizâ ider. Ve o makûle hâne sâhiblerine taraf-ı mîriden mismâr ve kerâsteden bir mikdâr en'âm olursa ânların dahî hâtırları tatyîb olunub kulûbleri ile takayyüd olunmuş olur.

(29 A) BU RE'Y TAFSÎL OLUNDUĞU ÜZERE MÜSTAHSEN GÖRÜLÜB KAL'ANIN NAKLİ MÜNÂSİB GÖRÜLDÜĞÜ SÜRETDE İKTİZÂ İDEN LÂZİMESİDİR.

Zıkr olunân Özü Kal'ası bir kaç seneden beru ta'mîr olunmak üzere her sene birkaç çekdiri ta'yîn olunub ve taraf-ı mîriden bir mikdâr akçe dahî virilüb sarf olunur. Lâkin yine bir göze görünür binâ olunmuş nesne yokdur. Ancak hemân beyhûde masraf ve it'âb ü zahmetten gayrını müntic değıldür deyu vukûfu olanlar haber virirler. Eğer zıkr olunduğu üzere nakl olunub bu üç pâre kal'a yekpâre bir kal'a olmak üzere cedîden yapıdırılmağa müsâ'ade münâsib buyurulursa evvelen mu'temed-'aleyh bir kulları gönderilüb muhâfız ve sükkânı ma'rîfetleriyle kal'anın vech-i meşrûh üzere nakli ve 'atîk kal'anın kal'-ı hadîmine münâsibmidir ve ne vechile olmalıdır, su'âl ve keşf u defter ve 'arz-ı mahzar olunub i'lâm olunmak iktizâ ideceğini bilüp hânelerimiz hadm olmasun deyu belki çokluk hadmine cevâz göstermeyeler. Ancak ânlara dahî kerâste ve mismârdan taraf-ı mîriden bir mikdâr i'ânet olursa olacakları kal'anın metânet ve istihkâm üzere yapılacağını (29 b) bilüb 'iyâleriyle gözdelelerini hıfz için herkes râzı olmak gereklüdür. Hâsıl-ı kelâm ba'de'l-keşf ve bi'l-i'lâm cedîden binâsına mübâşeret ve ihtimâm olunmak münâsib görülürse evvelen donanmây-ı hümayûn mükemmel ta'yîn ve bir eyâlet 'askeri dahî me'mûr kılunûb ve Eflâk ve Boğdân'dan 'arabaları ile bir kaç bin re'âyâ ta'yîn olunmak lâzımdır. Ve iptidâden gerçi hark ve hâzır-ı temelinin hufruna ve tahmin olunan hendekinin dahî hufruna mübâşeret ve hâzır olan tâş ile temeli yer yüzüne çıkınca yapıdırılıb ve hendekinin duvârla-

rı dahî yapırlub ve tasnûm olunân tâbyelerin temelleri ve ânlar dahî yeryü- züne çıkınca yapırlub ve sahirbec (sarıç) ve cebehâne olacak mahalleri dahî âyırub mümkün olursa ânlarla dahî ol sene içinde ihtimâm ve kerâstesi dahî gelub hâzır ve kireç ve kumu dahî nakl ve ihzâr olunub hâsılı rûz-ı kâ- sım hulûlüne değin hernemikdân yapırlub mümkün olursa yapırlmasına ikdâm olunub ve inşâ'allahu-te'âla sene-i cedîde bahârında atîk kal'anın duvarları hadmine mübâşeret ve nakzî olan tâş ile bir taraftan kal'anın duvarları binâsına ihtimâm ve dikkat olunursa ve kapukulu için mahall-ı mahsusa ta'yîn ve yapırlub (30 a) ve yerlu kulu dahî gendülerine yapırlacağı hânelerinin yerleri gösterilüb ânlar dahî bir taraftan hânelerini yapırlub bu vechile ikdâm olunur ise inşâ'allahü'r-rahman iki senede cedîden kal'a itmâm bulur. Ve kal'anın cirimi bundan akdem Tamân mukâ- bilinde yapılan kal'a-ı cedîd ciriminden bir mikdâr vüs'atluca olması münâsibdir deyu haber virdiler.

ÖZÜKAL'ASINDA OLAN YERLUNEFERÂTININ NİZÂMI ZIKRİNDEDİR.

Özü Kal'ası bâlâda tahrir olunduğu üzere gerek nakl ve tecdîd ve gerek yine kadîm üzere kâlub ta'mîr ve termûm olunsun neferâtı nizâma muhtâcdır. Özü Kal'ası'nın yerlu neferâtı bin ikiyüz neferden izdiyâd olmak gerekir. Üç kal'a birbirinden sonra yapırlmağa her birinin ağâ ve zâbâtâm başka başka olduğundan zâbâtân vâfir olub kal'a dahî kelâpir dir(kelepir-Y. Ö). Zikr olu- nân neferâtı sülüs mertebe noksân olub nâ-mevcûd olduğun haber virirler. Ve olanın dahî yedlerinde berâtları olmamağla hemân ağâları diledüğün kullanub 'ulûfe vakti karîb oldukda senin (30 b) defterde ismin yokdur deyu cevâb ve mutlak ulûfesin ekl için def' ider. Muhâfaza-ı kal'aya vârub teşekkî iylese bu mülâzım idi mahlûldür şimdi henüz esâmisi kayd olmâmuşdur deyu cevâb virüb ol neferi dahî 'azl ider. Ve Devlet-i 'Aliyye tarafından yoklamacı gelse kendüye bir mikdâr zehrlik (rüşvet ?) virüb ve muhâfızın dahî hâtırını tatyîb iderler. Ânlar dahî müsâmaha ile mu'âmele iderler. Hîyn-i yoklamada Boğdan ve Eflâk keferelerinden kal'ada hoş-nişin kefereyi neferâtımızdandır deyu gösterirler. Allah ü 'azîmü's-şândan havf ider ve beytülmâl-ı müslimîne hyânetden hazer ider İslâm'a koyu Sâdâkat ve istikâmeti ma'lûm dîndâr ve müstakîm bir mu'temed âdem bu husûsa ta'yîn ve bir tarîk ile tama'-ı hâm fikrinde olmamak üzere itmâm-ı hizmet idince kifâyet idecek mertebe taraf-ı mîrîden kendüye ma'âş verilmek şartile neferât-ı mezbûru yoklayub tashîh eylemek için ta'yîn olunsu ve ol dahî câdde-i Sâdâkatten kat'a 'udûl ve inhi- râf eylememek üzere neferâtı gereği gibi yoklayub mevcûd ve nâ- mevcûdunun sıhhati her nice ise 'alel-esâmî tahrîr ve defter idüb ve zikri sebkat iden Boğdân ve Eflâk keferesinden nefer nâmiyle kimesneyi idhâl itmemeğe (31 a) ihtimâm eyleyub ve nâ-mevcûdları için iktizâ iden neferi mümkün ise berû yakalardan küfelâsıyla Belki 'iyâli ile nakl olunmak üzere ve beşer kuruş bahşış ile dahî olursa hemân mütemekkîn olacak nefer olmak

üzere yazalar. Ve bir târihde Kamâniçe Kal'ası'na yerlu neferâtı tahrîr olundukda gâlibâ Niğbolu ve Silistre ve dahî ol havâlide olan elviye ve kazâlardan mukır olanları ta'yîn ile 'iyâleriyle ve rızâlarıyla gitmek üzere fermân olunmuş ve ol makûle 'iyâli ile vârub mütemekkin olmak üzere nefer yazılmağı tâleb olanlara ahâli-yi vilâyet dahî birer mikdâr i'ânet itmeleriyle yazılmışlar. Bu kal'aya dahî bu vechile fermân buyurulsa yazılan neferât 'iyâliyle girüb sâkin olurlar. Ve bir mahalle gitmeyub dâimâ mevcud bulunurlar: Ancak vârdıkda sekenâları gösterilmeğe muhtâcdır. Hâlâ kal'a müceddeden yapıdırılmayub bâlâda tahrîr olunduğu üzere ta'mûr ile iktifâ olunduğu hâlde 'atîkden olan iç hendeği doldurulmak üzere tasmîm eylemişler. Bu neferâta ol mahalde belki yüz kadar hâne binâ olunmak olur deyu haber virirler. Bu Özü serhaddi gayrî serhadde kıyâs olunmaz. Neferâtı nizamında ziyâde ihtimâm olunmak elzemdir. Ve yerlu neferâtı iki bine bâliğ olmak ve ekalli bin sekiz yüz nefer (31 b) ve cümle mevcud olmak ehemdir. Ve bil-cümle berât-ı pâdişâhî ile olub bilâ-berât olmamağa muhtâcdır. Ve mahsûsen bir mukâbelecî ta'yîn olunub mahlûlleri vâkî' oldukça yerine olan nefer mukâbele tezkiresiyle taraf-ı devletten berât olunub mutasarrıf olmak lâzımdır. Böyle olduğu hâlde mevcûd ve nâ-mevcûdu zabtı âsân olur. Ve Özü Kal'ası gerçi başka yapılmış üç kal'adır. Lâkin birbirlerine mülâsık ve mülâhık olmağa el-hâlet-i hâzihî bir kal'adır. Ancak kal'aları def'a def'a yaptırılmağa neferâtı dahî yaptırıldıkça yazılmağın ağâ ve zâbitleri kesîr ve ânlarla göre neferâtı kalildir. Zâbîtânı izdiyâd olan kal'ada neferât beher-hâl ihtilâl üzere olur. Zirâ zâbîtân ziyâde olmağa ittifâk iderler ve neferâta virecekleri mevâcibde murâdları üzere ketm iderler. Ve noksân teklif iderler. Hâsılı muhattal ve müşevveş olmalarına bâ'isdir deyu vukûfu olanlar haber virirler. Ve mevâcibleri dahî ocaklık imiş. Ocaklık olduğu hâlde zâbîtâna nef'i küllî ve neferâtına zarar ve gadr makaddedir. Zirâ ocaklıkları zâbîtâna zâbîtân taraflarından birer âdem gönderirler ve vakti gelmeden ba'zı masarûfatlarına havâle ile gelecek mevâciblerinin nısfını ve belki dahî ziyâdesini (32 a) bu takrîble ekel iderler. Ba'dehu vaktinde emîn olan âdem ile kendüleri virdikleri tezâkirin hesâbını görüb akçenin kimini masarûfâta ihrâc ve kimini ba'zı bahâne ile aşağı verirler. Bâkî ne kâlırsa neferâta galâ' ile taksîm iderler. Bu cihetle neferât müstahak oldukları mevâciblerinin tasarruf mertebesine nâil olmayub bilâhere terk-i kal'a itmelerine bâ'is olur. Bu neferâtın kıyâmlarına bâ'is mevâcibleri vakti ile irişüb virilmemek iledir. Ba'zı vakt olur bir sene mürûr ider mevâcib yüzünü görmezler. Bu makûle serhadların mevâcibleri sene ipdidâsında mümkünü'l-tahsîl olan mahalden havâle ve bir mahsûs mu'temed âdem ta'yîn ve ol dahî akçeyi tahsîl ve kal'a-ı mezbûra götürüb vâlisi ma'rifetiyle hufz ve müstahakk olduklarıncı tevzi' ittirilse münâsib olur. Lâkin mübâşîr olan âdem ben size mevâcib getürdüm deyu neferâtdan akçe talebinde olmayub ve vâliler dahî biz bu kal'anın muhafızıyuz deyu mevâciblerinden akçe talebinde olmamak üzere ziyâde

tenbîh ve te'kîd ve müş'ir fermân sûretine muhtâctır. Ve bu makûle serhad neferâtının mevâcibleri mümkün olursa ber-vech-i nakd hezîneden gönderilse hem mûriye nâfi' ve hem neferât fıkârasına (32 b) enfe' olur. Vakti ile hazîne-i 'âmireden mevâcibleri nakden vârsa ve tevzî' olursa bu takrîb ile neferâtın cümle mevcut olmasına bâ'is ve herkes mevâciblerini temâmen almağla ve vakti ile irişmekle oldukları kal'ada hizmet-i lâzımelerinde istihdâmı dahî suhûlet üzere olur. Bir ferd bir dürlü i'tizâr idemeyub ser-fürü iderler. Bu güne serhadd-ı kılâ' muhâfazasında olan kapıkulu dahî böyledir. Gâh u bi-gâh bunların ağâ ve zâbitleri ve muhâfızları üzerine tecemmü' eyledikleri cümle mevâciblerinin vakti ile gelmediğine binâ'endir. Vaktiyle mevâciblerin alsalar ne muhâfızlara ve ne zâbitlerine bir dürlü söz söylemeğe iktidârları olmaz. Ve ânlar dahî murâd üzere zabt-ı rabtlarına kâdir olurlar. Ve vakt-i hâcette işe dahî yararlar. Ve dâ'imâ mevcûd olub âher mahalde perişân olmazlar. Hâsılı bu taraflarda olan ve sâ'ir serhadd-ı kılâ'nın neferâtı dahî tafsîl olunduğu üzere böyledir.

ÖZÜ KAL'ASI VÂROŞUNDA OLAN KEFERE RE'ÂYÂSININ KEYFİYETİ ZİKİRİNDEDİR.

Özü Kal'ası'nın taşra vâroşunda mukaddemâ iki bin beş yüz kadar Eflâk ve Boğdan re'âyâsından hoş-nişîn keferre sâkin olub ehl-i 'iyâlleriyile temekkin idüb zirâ'at ve herâset idüb ve muhâfızlara ispençe nâmiyle ancak birer zolta? (33 a) virüb cizye teklîf olunmaz imiş. Lâkin cizye orâk olalıdan beru²⁰ bunlardan dahî birer ednâ cizyesi küllî cizyedârları tarafından taleb olunmakla perişân olub Kırım hânı zabtında olan yalı köylerine iskân eylemişler. Ânlara ise cizye nâmiyle birer kuruş virüb gayrî bir nesne mutâlebe olunmaz. Şimdi o makûle re'âyâ keferesinden hâlâ ancak üçyüz kadar âdem kâlmış. Cizyedâr olanlar ise ednâ cizyesi bir altun iken ânâ kanâ'ât itmeyub ziyâde taleb iderler. Hattâ yüz yigirmi iki senesi cizyedârı nefer başına ol mevcûd olan kefereden üçer kuruş ve birer rabi' almış. Re'âyâ-ı mesfûrun ise ol mahalde cem' ü sâkin olmasının lütfu budur ki, bunlar kal'a içinde sâkin olmayub vâroşda olurlar. Ve zirâ'at ve herâset²¹ idüb âyende ve ravendeyi hânelerine kondururlar. Ve iktizâ eyledikçe kal'anın ba'zı hususunda imece tarîki ile istihdâm olunurlar. Ve düşman gelmek lâzım gelse 'iyâlleriyile kal'aya girüb ânlar dahî taraf-ı İslâm'da hizmet ve i'ânette bulunurlar. Bu re'âyânın ise cevânib-i kal'ada iskânı kal'anın umrânına bâ'is olacak bir ma'nâdır. Zirâ bunlar zirâ'at ve herâset itmekle (33 b) Sükkân-ı kal'anın zahîrelenmelerine ve kal'a-ı mezburede zehâyirin vefret-i rehâsına sebep olur. Ve âyende ve ravendeyi hânelerine kondurmalarıyla muhâfızın konâk gâilesinden emin olub ve iktizâ eyledikçe kal'anın ba'zı ehemm işinde dahî istihdâm olunurlar. Çünkü bunlar bu veçhile böyle sarhadde ziyâdece bulunmaları nâfi'dir. Yine

²⁰ Cizyenin ilgası kastediliyor olmalı.

²¹ Ziraatçılık, çiftlikçilik.

kemâ fi bâlâ kâl? iki bin beşyüz kadar kefere 'iyâlleri ile gelub vâroş u kal'ada iskân ittirilse ve bunlardan cizye talep olunmayub ancak muhâfızlara kadîmî üzere birer zolata ispençe nâmile virseler zirâât ve herâset eyledikleri terekelelerinden iktizâ iden 'öşürlerin alınub muhâfızın neferâtı için mîrî ânbara vaz' u hıfz olunmak münâsib görülür ise kal'anın 'umrânına ve muhâfızîynin refah-ı hallerine sebep olur deyu cevâb iderler. Bunlara bu güne istimâlet virilüb bir böyle sarhadd-ı 'azîmenin nizâmı için bu miktâr kefereden birer ednâ cizyesi alınmamakda²² be's yoktur. Gerçi bu kadar cizye alınmaz lâkin ekip biçdikleri cihetle kal'ada zehâyirin bulunmasına bâ'is ve 'öşürlerinden bir miktâr tereke hâsıl olduğundan gayrî yine ba'zı mertebe ta'mîrât-ı kal'a hizmetinde istihdâm ve vakt-ı iktizâda 'iyâlleriyle derun-u kal'aya (34 a) konulub ânlar dahî bir taraftan hizmette bulunurlar.

ÖZÜ KAL'ASI MUKÂBİLİNDE KIRIM YAKASINDA OLAN KILBURUN KALASININ KEFYİYETİ ZİKİRİNDEDİR.

Özü Kal'ası mukâbilinde Kırım yakasında olan Kılburun Palankası bir küçük palankadır. Deryaya Özü Suyu karıştığı mahalde bir burun çıkub ol burunda vâkî' olmuştur. Kırım toprağındadır. Zemîni cümle kum olub bir küçük kal'a ve etrâfı şarânpodur. Lâkin gâyet zayıf²³ ve istihkâmı yoktur. Kırım'ın Özü tarafına mahall-ı memerrîdir. Kırım'ın Or Kapusu didikleri mahalle 36 sâ'at mesâfedir. Ve Mosko'nun Potkalı Kazâğı olduğu yurdun mukâbilinde Özü Suyu kenârında müceddeden binâ ve ihdâs eylediği Kamânka didikleri kal'aya kırk altı sâ'at mesâfedir. Zemîni kum olmağla tâş binâ olunmakda 'usret mukarrerdir. Ancak duvarları çatma sandık ta'bîr olunur kavî bâlvânlar ile şatrancı? yapınlısa ve içi bütün olmadığı surette nisf mertebesi kireç ü Horasan ile ve tâş ile doldurulsa ve nisfından yukarusu çim ile memlu kılınsa ve bi'l-cümle şarânpoduzilse ve evvelkâden ziyâdece vus'atlu (34 b) olsa ol dahî istihkâm üzere olur. Bunun dahî neferâtı yoklanub mevcud ve nâ-mevcudu defter olunub na-mevcudları müceddeden tahrîr ve iktizâ iderse neferâtına izdiyâd nefer yazılmak ve bunun neferâtı yerlerine dahî cümleten berât virilüb bâ-berât mutasarrıflar olmak üzere bunlar dahî Özü Kal'asında olacak mukâbelecî tezkeresiyle nizâm virilmeğe muhtâcdır.

SERHADD-I MANSÛREDEN OLAB METÂNET VE İSTİHKÂM İLE BINÂ VE TAMİRİ ELZEM OLAN TEMREK KALASININ LÛTİ? VE KAPIC? VE İKTİZÂ İDEN LÂZİMESİ ZİKİRİNDEDİR.

Kırım serhaddinden Tamân ve Temrek ve Kızıltâş ve Âcu Kal'aları Yeni Kal'a mukâbelesinde Anâdolu yakasında vâkî' olub Azâk Kal'ası dahî bu tarafındadır. Temrek Kal'ası ile Tamân Kal'ası olduğu mahalle Ada-i Şâhî dirler. Ve Âcu Kal'ası olduğu mahalle Muntenâ Adası dirler. Temrek Kal'ası

²² "Alınmakta" olmak gerekir. Bir yanlışlık olmalı.

²³ Dar.

Ada-i Şâhî'nin nihâyet bulduğu şark tarafındadır. Tamân'dan sekiz sâ'at me-sâfedir. Âzâkdenizi ile Kubân Suyu beyinde vâki' olub iki tarafı bir sâ'at (35 a) düz zemûndir. Ve bu kal'anın binâsı Azâk Kal'ası İslâm tasarrufunda iken ancak Ada-i Şâhî'nin karyelerin Tâtâr ve Çerkes eşkiyâsından hıfz içündür. Ve Kızıltâş kal'asının binâsı ise Abâza eşkiyâsının zarar u güzendinden mu-hâfaza içündür. Temrek Kal'ası dâiren-mâdâr ancak dörtyüz zira' mikdârı vardır. Kale duvarları harâbdır. Her ne taraftan girilmek murâd olursa du-hul mümkündür. Dâhil surette mecmu'u on iki-on üç küçük hânlar vârdır. Ve altı-yedi pâre topu olub yerlu neferâtı hâric surda sâkindirler. Kapukulu nâmiyle olan bir oda yeniçeri onbeş-yigirmi nefer mikdârı ancak olur. Anlar dâhil surda olurlar. Ve oda-ı mezbûrda yamâk bir mikdâr nefer olub ânın dahî bir kâç neferi hâric surda belki bulunur. Kusûr-u perîşândır. Ve üçyüzden ziyâde yelken lenger-endâz olmağa kâbil ve muhâlif rüzgârlardan masun ve sâlim bir kebîr limânı olub Reşke limânı demekle meşhurdur.

KALAI MEZBÛRE HAVÂLİSİNDE OLAN TEVÂİF VE KEYFİYETLERİNİN ZIKRİNDEDİR

(35 b) Kal'a-ı mezbure havâlisinde tevâbi'leriyle iki bin kadar Çerkes beyleri ve sipâhileri olur. Mukaddemâ Azâk kal'ası elde iken bunlar Azâk Kal'ası'na giden zehâir ve hazînesini muhâfaza iderek götürmeğe me'murlar imiş. Ve Ada-i Şâhî'den hâric Tâtârın Nogâyly Yâmân Sâdâk didikleri tâ'ifeden Burlâk kabilesi demekle ma'rûf dörtyüz-beşyüz mikdârı Çerkes ve Abâza eteklerinde sâkindir. Ve yine ol gürühdan sekiz bin kadar olur. Yedisân Ka-bîlesi dirler. Devlet Girây Hân'ın müceddeden binâ eylediği Togân Kal'ası demekle ma'rûf mahalle karîb Lâne Nehri kenârında Çerkes yurduna mülâsik mahalde sâkinlerdir. Ve yine tâ'ife-i mezburdan iki bin kadar olur dirler. Âcu Kal'ası olan Muntâna Adası'nda sâkinlerdir. Eşterkoğly kabilesi deyu ma'ruflardır. Ve yine gürüh-u mezkûreden olub altı bin kadar âdem çıkar Kıpçâk kabilesi. Ve beş bin âdem çıkar Kıtây kabilesi. Bunlar Âcu Kal'ası havâlisinde Kubân Suyu kenârında sâkinlerdir. Muntâna Adası hâricinde Azâk tarafına düşerler ve mukaddemâ Ten ve Bozok Suyu'nda ki Azâk ha-vâlisidir. Anda olan otuz iki pâre kirmânlardan çıkub ve Mosko keferesiyle harb u kütâlden sonra Ada-i Şâhî'ye gelân Kazâk tâ'ifesi hâlâ şimdiye değin on bine bâliğ olmuşdur deyu haber (36 a) virirler. Bunlar ise Abaza Dâğı eteğinden Anapâ ve Porçgaz? Nâm nehirlerin beyinde sâkinlerdir. Altı pâre temür ve üç küt'a şâhî topları vârdır. Oldukları mahallin etrâfına cümle şaranpo çekmişlerdir. İyâzen-billâhî te'âla Azâk tarafından Ada-i Şâhî'ye gerek kara ve gerek re'âyâdan düşman gelmek lâzım gelse iptidâ geleceği Temrek Kal'asıdır. Ve iptidâ'en denizi mürûr iden Kazâklar cümleden evvel itâ'at ve inkiyâd itmesi mukarrerdir. Ancak bu Kazâklar Mosko kavmine el-hâletü-hâzihi hısımlardır. Olur olmaz mudârâ ile mutâba'at itmezler. Lâkin el-küfr ü milletün vâhidetün mazmûnu üzere bir tarîk ile cebr görseler

inkıyâd itmekle belki meyl ideler. Bu tahrîr eylediğimiz Yâmânsadak Tâtân ise topu ve tüfengi yok bir tâ'ifedir. Mukâvemet itmeyub mahall-i mezbûra otuz konak mesâfe olan İtil Suyu tarafına girub iskân idecekleri nümâyândır deyu haber virirler. Anlara karîb olan Çerkes tâ'ifesinin kefereleri gâlib Âbâza tâ'ifesi ise ânlardan âşerr . Bunlardan öte Gürcüdür. Gürcü ise millet-i mesihiyeden olub Kabârta ile Kumuk arâsında câdde yol olmağla birbirlerinin küfürlerine ittibâ' ile cümlesi düşmana tâbi' olurlar ve bâlâda tahrir olunan Yâmânsadak Nogaylı tâ'ifesi 'ulûfe ile bile düşmana yeter (36 b) olurlar deyu haber virirler. Ancak bu Kazâk tâ'ifesinden el-yevm külliyyet ile emin olmak olmaz. Tefrîk olunmağa muhtâcdır. Ahvâlleri tafsîl üzere yazılmışdır ma'lûm ola.

TEMREK KAL'ASINDAN AZÂK KAL'ASINA VARINCA KARADENİZ'DEN VE AZÂK DENİZİ'NDEN OLAN TARIKI VE TEMREK KAL'ASINA METÂNET VE İSTİHKÂM VERİLMESİNİN LÜZUMUZİKRİNDEDİR

Temrek Kal'ası'ndan Acu Kal'ası on altı sâ'at mesâfe olub ve Âcu'dan Azâk Kal'ası otuz sekiz sâ'at mesâfe olmağla bu hesâb üzere Temrek'den Azâk karadan elli dört sâ'at mesâfe olmuş olur. Ve Azâk Denizi'nden yine Temrek'den Azâk üçyüz mil mikdândır. Ve kara tarafının yolları Temrek'den Âcu'ya varınca Yâmânsu ve Karaçöngel nâm iki su câridir. Gâhî kurudur, köprüsüz geçilir ve ekser mahalde köprüye muhtâcdır. Ve Âcu'dan Azâk'a varınca İstek Geçidi ta'bîr olunur Nehr-i Kubân ve Üzengilü ve Kertmelü ve Âşîn ve Bî ve Gömlek nâm sular dârdır. Bunların dahî bir kâç tonbâz ve bir kâç kazık üzerine köprüye muhtâcdır. Bu tarikden tob ve cebehâne mühimmâtı ve zehâyir arabalarile âğır asker gitmekde gâyet usret olub hemân gidilmez imiş. Ancak menzil başlarında ba'zı (37 a) kuyular olmağla sâlt ve ...²⁴ üç bin âtlı gider. Hâsılı Tâtâr yoludur. Azâk Kal'ası'na tob ve zehâ'ir ve cebehâne mühimmâtı Yeni Kal'a tarafından sefâyîn ile gider. Azâk Denizi'nin gâyet sığ mahalli birbuçuk kulaç vardır. Yeni Kal'a'dan deniz ile Âzâk üçyüzelli mildir. Giden sefâyîn Azâk'a karîb Gökmelik nâm mahalle karîb Akçakumlar nâm mahalle yanâşur. Ve Azâk tarafından Temrek'e düşman gelmek lâzım gelse old dahî böylecedir. 'İyâzen-billâhî te'âlâ düşman kâyıklar ile gelub Temrek Kal'ası'nı istilâ eylese Kızıltaş Gölü'ne Kubân Nehri ile kâyıklar ile gelub 'asker götürür. Ve Kızıltaş Gölü'ne mâlik olur. Kızıltaş Gölü'nün ise bi'l-cümle etrafı kerâste dağlardır. Kâlyon ve çekdiri ve sâ'ir Nogay'dan Karadeniz'e çıkarır. Yeni Kal'a önüne uğramayub Karadeniz'de istediği mahallî güşt ider. Ve Adâ-i Şâhî'de sâkin olanlar Kırım Yakası'na geçüb Ada-ı Şâhî ve Tamân Kal'asını zabt idebilir. Ve Çerkes ve Âbâza ve Gürcü ve Kazâk dahî zîr-i destine girüb def'î müşkül olur. Zahmet-i 'azîme muhtâcdır. Bunun tedârîki mukaddem görülmek münâsib-i mühim. Buyrulursa hemân Temrek Kal'ası'na (37 b) gereği gibi metânet ve istihkâm veril-

²⁴ Bir kelime okunamadı.

verilmeğe muhtâçdır. Zirâ şimdiki hâlde Temrek Kal'ası bir işe yâramayub hemân yok mesâbesindedir.

TEMREK KAL'ASINAMETÂNİTNE VEÇHİLE VİRİLÜR,ÂNINZİKİRİNDEDİR.

Temrek Kal'ası'nın ne mertebe harâb olub gereği gibi ta'mîr ve tevsî'e mahtâc idiği bâlâda tahrîr olunmuşdu. Kal'a-ı mezbûr dahî kal'a-ı cedîd gibi dört tâbye ile temeli tâş ve yukârısı ağâc olmak üzere ve Azâkdenizi'nden Kızıltaş Gölü'ne vârnca iki bin zirâ' mikdârı mahâll olmak gerek. Sudan suya hufr ittirilüb ve mâbeynlerine iki kule? ve yolu dahî kal'a kurbünde olub kapulu olmak üzere ve etrâfı şarânpo dizdirilmek üzere ve kal'anın aslında dahî hendeki olmamağla etrâfına hendek hufr olunmak ve su ile ihâta olunmak mümkündür. Ve neferâtı dahî iktizâsı mertebe tahrîr ve nizâmı verilmek olursa kal'a-ı mezbûre metânet bulmuş olur. Zikr olunan veçhile binâ olunmak lâzım gelürse hâlâ vâroştâ olan hânelerden oltmuş kadar hâne hadım olunmak iktizâ ider. Zikr olunan hâneler bahâsı için on beş kuruştan elli kuruşa vârnca bahâsı taraf-ı mîrîden (38 a) eshâbına verilmek lâzım gelür. Böyle olduğu hâlde ashâbının dahî hâturı tatyîb olunmuş olur. Zirâ bu 'atîk hâneler pây u mâl-ı hadme muhtâcdır. Kal'a-ı mezbur bu vecih üzere yabdınlub nizâm virilse ve neferâtı dahî iktizâsına göre vaz' olunsa 'avn u 'inâyet-i bârî ile düşman-ı dîn bir tarîkle deryâdan ve karadan zafer bulamayub Ada-ı Şâhî emîn olur. Ve Kızıltaş Gölü gâilesi dahî ber-taraf olduğundan gayrı Kırım tarafının dahî kemâl-i itâ'at ve inkiyâdlarına bâ'is olub dîn ü devlete bir hizmet-i 'azîme olmuş olur.

TEMREK KAL'ASI VEÇHİ MEŞRUH ÜZERE YAPDIRILMAĞA RAĞBET BUYURULDUKDABİNÂSINAEİZEMİLÂZİMEDİR.

Zikr olunan Temrek Kal'ası'nın istihkâmında olan lütfu ve müsâmahasında olan kubhu ma'lûm oldukdan sonra metânet üzere yâpdırılmak münâsib buyurulursa lâzım gelân taşın bir mikdârı kal'a-ı mezbura dört-beş sâ'at mesâfe olub harâb olan 'Anapâ Kal'ası'ndan ve bir mikdârı Yeni Kal'a cânibinden gelmelüdür. Ve kerâstesı dahî kal'a-ı mezbûra on beş sâ'at mesâfe olan Çerkes dağlarından kat' ve nakl olunmaludur. Ve gerçi dahî Yeni Kal'a'dan hark ittirilüb (38 b) nakl olunmalıdır. 'Anapa Kal'ası'ndan gelecek tâş ve Çerkes dâğlarından gelecek kerâste Kubân Suyu'ndan tonbâzlar ile ve iki kal'a cânibinden gelecek kireç ve tâş sefineler ile Azâkdenizi'nden nakl ittirilmeğe muhtâcdır. Lâkin kerâste kat'ına Kırım hânı tarafından bir sultân ta'yîn olmak lâzımdır. Kâlgây sultân veyâhud nureddin sultân me'mur olmalıdır. Ve sudan suya hufr olunacak mahalli kâzmak için 'Anapâ ve Poçgur ? nehirleri miyânında²⁵ sâkin mukaddemâ zikri sebkat iden Kazâk tâifesinden biner ve ikişerbiner Kazâk münâvebe tarîki ile götürülüb işlettirmek münâsipdir. Her birine işde oldukça taraf-ı mîrîden yevmiyye ikişer

²⁵ Ortasında.

etmek²⁶ virilüb işlettirilürse küllî naf'i olur. Ancak bunların dahî ta'yîni Kırım hânı tarafından olmağa muhtâcdır. Ve Ada-ı Şâhî'de hâlâ sâkin olan Çerkes tâ'ifesi ki mukaddemâ kal'a elde iken iki bin âdem olur. Azâk'a zahûre ve hazîne götürmeye me'mur idilir. Bunlar dahî kerâstede ve sâ'ir mühimmât-ı kal'a tedârikinde mehmâ emken²⁷ i'ânet idebilirler. Bunlar dahî hân tarafından tenbih olunmağa muhtâcdır. Ve bu husus umûr-u mühimme-i lâzime-i Devlet-i 'Aliyye'den olmağa bir gün evvel görölüb itmâmı mühim olunursa (39 a) donanmâ-ı hümayûn sefinelerinden bir mikdâr veyâhûd bi'l-külliyeye ta'yîn olunub gönderilse forsalarının i'âneti ile bir sâ'at evvel itmâmı müyes-ser olduktan mâ'ada mesârifi dahî kilet üzere olmuş olur. Ve kal'a-ı mezburun lîmânı mukaddemâ zikr olunmuş idi. Reşke lîmânı dirler çekdri ve sefineler inşâallahü te'âla vârdıkda ol limâna girüb lenger-endâz idüb lîmân-ı mezkûre de oldukça muhâlif rüzgârdan emîn olur. Ancak lîmâna girecek boğazı mürûr-u eyyâm ile bir mikdâr kum doldurmağa tethîri lâzımdır. Ve âsân-ı veçhile olur ancak lîmân tethîri için tersâne tarafından lîmân tethîrine iktizâ iden âlât getirülürse gâyet kolâylik ile âyirtlânup zahmet çekilmez deyu haber virirler.

KALAI MEZBÛRE NEFERÂTI MEVÂCİBLERINE MEDÂR OLMAK ÜZERE TAKSİMOLUNANRÛSÛMÂT'ZIKRİNDEDİR.

Zikr olunan Temrek Kal'ası Tamân ile Âcu beyninde olub Kırım tarafından bu havâlileri ârzu iden tüccâr ve sâ'ir nâs evvelen Kal'a-ı Cedîd'den Bahr-ı Sefîd'i²⁸ 'ubûr ve Tamân Kal'ası'na mürûr ider. Ândan dahî Temrek Kal'ası'na gelüb herkes maksûdu olan semte gider. Temrek'den gayrı bir ağır tarîk yokdur. (39 b) Zirâ tarîk-i mezkûrun sâğ tarafı Kızıtaş Gölü ve sol tarafı Azâkdenizi olmakla Temrek'e gelince Ada-i Şâhî ta'bîr tarîk vâhadur. Beher-hâl Temrek Kal'ası'na uğramaludur. Ve Azâk tarafından dahî karadan Tamân cânibine gelmek murâd iden tüccâr ve sâ'ir nâs anlar dahî beher-hâl Temrek'e gelmeden mürûr idemezler. Bi-eyyâ-hâl²⁹ Temrek'e uğrâr. El-hâleti hâzihî bu makûle. Temrek'e gelân tüccâr ve sâ'ir nâs Erzurum tarafına gitmek murâd idenler Temrek'den kâlkub Çerkes ve âbâzâ içinden gider. Ve hâlâ Mosko zabtında olub Temrek'e otuz beş konâk mesâfe mahâlde olan Ajderhân Kal'ası'na ve yigirmi beş konâk mahalde olan Ürub Kal'ası'na gitmek murâd idenler Kûh-u Elbrûz eteği ile gider. Ve Azâk tarafına dahî gitmek murâd iden yine Temrek'den geçüb zikrî sebkât iden tarîkle gider. Ol makûle mahall-ı mezburelere giden tüccârdan resm âlmak üzere Kırım hânı tarafından bir âdem ve nûreddin tarafından dahî bir âdem âlmacı nâmiyle el-yevm Temrek'de otururlar. Ve mürûr iden arabaların her birinden birer

²⁶ Ekmek.

²⁷ Mümkün mertebe.

²⁸ Kerç Boğazı'nın Azakdenizi'ne açılan ve doğusunda Taman bulunan yerine "Bahr - ı Sefid" denmesi ilginçtir.

²⁹ Hal hal ü kârda, mutlaka.

kuruşdan iki kuruşa vârinca âlurlar. Ve esîr bâýından dahî birer kurûş resm âlurlar. Senede on bin araba olmak ihtimâli vârdur. Esir ise iktizâ-ı vakt-1 hâle göredir. Bu rüsûmât için Kırım hânlarına gâlibâ (40 a) iki yük³⁰ akçe mikdârı virilir imiş. Kusûrîn² girenler ekeler iderler imiş. Bu ise Ada-1 Şâhî'de vâki' olub Hüdâvendigâr toprağındadır. Kimesnenin 'alâkası olmayub mîrîdir. Ancak müddet-i vâfiren berû bu makûle rüsûm hân tarafından âlınagelmekle teccessüs ve suâl olunmayub müdâhale olunmamış ancak ol âlmacı nâmına olan âdemlerin gerek hân tarafına ve gerek nureddin sultân tarafına senede virdikleri ne mikdârdır sahîh-i ma'lûm olduktan sonra ânların dahî tûb-i hâtırları için ol mikdâr akçe taraf-1 mîrîden kendilere virilmek üzere fîmâ-ba'd rüsûmât-1 mezbûra kat'a müdâhale olunmamak şartile bir sûret-i ifrâğ münâsib ve mümkün ise Temrek Kal'ası muhafazasına ta'yîn olunacak muhâfızîn 'ulûfelerine cedîden bir îrâd olmuş olur. Ve bundan mâ'da bir mâdde dahî sayd olunan mâhî rüsûmudur. Kara Kopân didikleri su Temrek lîmânı olan Reşke Limânı'na dökülecek mahalde sayd-1 mâhî olunur. Ümer-1 Çerâkiseden biri mukaddemâ Kırım hânlarından birinden yârlık alub ve yine hân iltimâsiyle taraf-1 devletden dahî fermân almış imiş. 'An'ane ile bizimdir deyu zabt idüb sayd-1 mâhîden ber-vech-i 'adâlet senede üç bin kurûş hâsıl olur. (40 b) Ve bunun için Kırım hânlarına bir nesne virmezler. Bu dahî Ada-i Şâhî olub ve hüdâvendigâr toprağındadır.

'ANAPÂDASÂKİNOLANKAZÂK TÂİFESİNİNKEFİYYE'İ ZİKRİNDEDİR

Bu Kazâklara 'an asl Celâlî Kazâğı dirler. Âcu Kal'ası'na on iki sâ'at mesâfe olan Kapulu nâm mahalde mukaddemâ sâkin olub lâkin mahall-1 mezburede Yâmân Sâdâk Tâtârî iskân itmekle Kazâk râhat idemeyup Selîm Giray Hân vaktinde Temrek Kal'ası'na dört sâ'at mesâfede Hân Tepesi dimekle ma'rûf mahall kurbünde 'Anapa Poçgur nehirleri beyninde iskân olunmuş lâkin ol vakitte üçyüz kadar Kazâk imiş. Ba'dehu yüzyigirmi senesi evvelinde Azâk tarafında Bozok Suyu boyunda olan Kazâklar ile başları olan Polâdına nâm Kazâk iki bin kadar Kazâk ile gelüb Ten Suyu boyunda olan Çerkeskirmân ki Azâk'a yedi sâ'at yerdedir; ol kirmânı muhâsara ve kahren galebe idüb bir mikdârını katlden sonra kusûru kendüye tab'iyet itmekle altı bin kadar (41 a) Kazâk olmuşlar. Ve Azâk Kal'ası'nın muhâsara kasdında olmuşlar. Azâk Kala'sı'nda olan Kazâklar hîleye sülûk ve bunlara haber göndermişler ki siz eğer gelürseniz biz size mütâba'at ve kal'a kapusun âçub kal'ayı size teslim iderüz deyu âdem göndermişler. Polâdına dahî bunların bu güne cevâbların sahîh kıyâs idüb ve kendisi Çerkeskirmân'da kâlub ve Kazâk 'askeri üzerine 'Anâd nâm Kazâğı bâş ve buğ idüb Azâk tarafına göndermiş. Ânlar dahî Azâk'a vârdukda meğer Azâk'da olan Kazâğın maksûdu bâzgüne-i ihtiyâl ile bunları kırmak imiş. Ve pusulara girmiş imişler. Gâfilen mutarassid oldukları kemîngâhlarından çıkub harb u kîtâle mübâşeret

³⁰ Sayfa altında olup tam okunamadığından yanlış okunmuş olabilir.

eyledikde Polâdına askeri bozulub münhezimen 'avdet ve ba'dehu bir kâç def'a cenk ü cidâlden sonra perişân olmuşlar. Çerkeskirmân'da kalan Polâdına dahî mahsûr olub halâsından nâ-ümîd olmağla hâsılı üç bin kadar Kazâk bâşları olan 'Anâd nâm Kazâk ile Kaplân Girây Hân gününde mahall-ı mezbûra iskân olunmuş. Ba'dehu üç yüz ve beşyüz def'a ve def'a gelub bunlara müllhak olarak el-yevm on bin kadar (41 b) olmuşdur deyu haber virirler. Ve dokuz küt'a topları olub kendilerini muhâfaza için şarânpo çekmişlerdir. Ancak bunlardan külliyyetle emîn olunmaz. Tefrîk olunub bir bölüğü Kırmı yakasına ve bir bölüğü Or kurbuna ve bir bölüğü dahî Âcu Sancağı olan Muntanâ Adası'na nakl ve iskân itirilse şerlerinden havf olunmaz deyu haber virirler. Lâkin birbirinden tefrîk olunmamakda dahî usret vârdır; zirâ Mosko tarafından havfleri ziyâdedir. Âyrılmak lâzım gelürse belki perişân olmâmuza sebep olur deyu fikr iderler. Vâkı'a beyinlerinde 'adâvet ve düşmanlıkları gâyet ziyâde olub birbirlerinin eline giriftâr olsa gadubet ile helâk iderler. Taraf-ı İslâm'dan bu Kazâklar bir mahallinde bir işe dahî sürülür. Şimdilik İslâm'a mütâba'atları ziyâdedir deyu haber virirler.

ÂCU KAL'ASI'NIN KEYFİYYE Tİ ZİKRİNDEDİR

Âcu Kal'ası binâ olunan adaya Muntana Adası dirler. Nehr-i Kupân iki (ye) bölünüb ada-ı mezbûru ihâta eylemişdir. Bir bölüğüne Kara Kupân dirler. Kara Kupân didikleri su Temrek Kal'ası Reşke Limâmı didikleri mahalde Azâkdenizi'ne (42 a) kâvuşur. Ve Kupân didikleri su Âcu Kal'ası binâ olunan mahalde bu dahî Azâkdenizi'ne kârşur. Ada-ı mezbûrun tûlu on iki sâ'at 'arzi beş sâ'attir. Ve Âcudan kara tarafı ile Azâk otuz sekiz sâ'attir. Ve Azâkdenizi'nden ikiyüz elli mîl mikdârı vârdır. Ve kal'a olan mahalde bilcümle zemîn bataktır. Her ne mahallî hufr olursa gâyet âcu su çıkar. Muhâsara olunmak lâzım gelse metrîs mümkün değildir. Lağım olmaz ve hamırı kâvgir olmaz. Ve binâ olundukda Temrek ve Tamân ve Ada-i Şâhî ihtiyârları ve Azâk Kal'asında nice sene muhâfazada olmuş ehl-i vukûf âdemleri cem' eylemişler. Ve Rıdvân Ali Pâşâ ve Abdülbâkî Pâşâ ve mîr-i mîrândan hazînedâr Hâcî Hasan Pâşâ ve Kara Mehmed Pâşâ ve Rodoslu Ali Pâşâ ve sâ'ir tevâfî-i 'askeriyeden cem'i-i kesîr ile ada-ı mezbûre gezilüb ve düşmanın Kızıltaş Denizi'ne doğru mürûruna mümâna'at olacak mahalli görülüb cümle ittifâkı ile müzâkere ve müşâhede olundukdan sonra nehr-i mezbûrun Azâkdenizi'ne kârşacak boğâz kurbünde yapıldırılması münâsib görülmekle cümlelerin re'yî ile kal'a -ı mezbûre mahall-ı mezbûra binâ olunmakla hamden Allahü te'âlâ kal'a-ı mezbûra düşman-ı dînin âmed ü şuddeni (42 b) külliyyet ile def'e sebep olmuşdur. Mukaddemâ Azâk İslâm elinde iken ada-ı mezbûrda kal'a yokidi. Kâfir kâyıkları ol Kupân didikleri sudan girüb Kızıltaş gölüne giderler idi. Ba'dehu Kızıltaş Gölü boğâzından Karadeniz'e çıkub Anâdolu tarafında olan sevâhilde ba'zı mahalli ve Tamânı urup nice kimesneyi esîr ve mâlların gâret idüb ve girü 'avdet ve gelüb hâlâ kal'a bina

olunan mahalde esirlerin sâtub ve bâlık sayd idüb b a'dehu dâğırlılar imiş. Azâk Kal'ası'nı Mosko keferesi istilâ eyledikten sonra mahall-ı mezbûrede Âcu Kal'ası binâ olunmağla hamden lillâhi te'âlâ ol makûle kefere kâyıklarının müürûruna mâni' ve sedd-i sedîd olmuşdur. Hâlâ ada-ı mezbûre Yâmân Sâdâk Tâtârından iki bin kadar âdem olur. İşterekoğlu kabilesi dimekle meşhûr olan tâ'ife sâkindir. Ve Âcu Kal'ası'nun cermî dâ'iren mâdâr sekiz yüz zirâ'dır. Lâkin dahî kara tarafından bir mikdâr tevsî' olursa ve metânet verilmesi lâzım olan mahalline metânet virilse münâsib olduğun haber virirler. Ancak gâhice deryâ tuğyân üzere oldukda etrâfını su ihâta itmekle zahmetluca olur. Ancak mühemmnâ emken kal'a içine girmemek üzere 'ilâci görülüüb ve bir sâ'at mikdân batâk (43 a) olmayan zemîne vârunca olan yolda ba'zı yerleri batâk olmağla deryâ tuğyân üzere oldukda ol batâk olan mahallere su cem' olmağla duvâr ile ol tarîkden müürûr dahî gâyet 'usret olub ve kal'aya 'araba dahî gelmeden kâlur. Ancak ânın dahî 'ilâci mümkündür. Ösek Kal'ası'ndan Dârda Kal'ası'na vârunca olan batâklık üzerinde olan Cisir (köprü) gibi buna dahî öylece cisir yaptırılrsa ve öyle su cem' olacak mahallere kemer ile cisir yapıdırılrsa ol mahzûr dahî külliyyet ile def' olur deyu cevâb iderler. 'Avn-ı 'inâyet-i bâri' olub Azâk Kal'ası taraf-ı islâmiyândan bir vakitte zabtı müyesser ve mukadder olursa dahî bâlâda taktîr olunduğu üzere kal'a-ı mezbûrenin yine lüzûmu mukarrerdir. Ancak ol mahalde kal'a-ı mezbûrenin muhâfazasına üçyüz âdem kifâyet ider. Ve mevâcibleri dahî ol mahalde sayd olunan mâ'iden hâsil olur. El-yevm rüsûm-ı mezkûreden üç bin kurûş hâsil olub ve bu kal'a sebebi ile ada dahî harâb olmaz. Öyle rivâyet iderler ki Mosko câri Azâk Kal'ası'nı istilâ eyledikde cümle mu'temedi olan boyârlarını cem' idüb Azâk Kal'ası gerçi elyevm bizim zabtımıza girdi (43 b) lâkin gereği gibi bu kal'aya mutasarrıf olmâmız ne vechile olur deyu istişâre eyledikde Ten Suyu'nun Azâk Denizi'ne dühûl eylediği mahalde bir Limân olmağla Azâk Kal'ası'na sekiz sâ'at mesâfe imiş ol mahalle bir kal'a binâ olursa gereği gibi zabt itmiş olursun deyu cevâb virmişler. Mesfûr dahî ol mahalle bir kal'a binâ ve tob ve cebehânesin koyup Tâygân deyu isim tasmiye itmişler. Lâkin Muntanâ Adası'na taraf-ı Islâmiye'den bu Âcu Kal'ası binâ olduğun ve mahall-ı mezbûreden Kızıltâş Gölü'ne vârilub ândan Karadeniz'e çıkıldığın haber aldıkda mukaddemâ istişâre eylediği boyarları muvâhhidden bu Tâygân Kal'ası'nı yaptıрмаğa münâsibdir deyu Âcu Kal'ası olan mahalle ifâde etmeyüb ketm eylediniz. Kal'a ol mahalde yapıdırılmış olsa külliyyet ile Azâk'a mâlik oldukdan sonra Âda-ı Şâhî dahî zabtımıza girmek ve Karadeniz'e kâyıık çıkarmak âsân olurdu siz banâ hilâf inhâ eylediniz deyu yigirmi kadar boyârlarını bu mâdde için katl eyledi deyu vukûfu olanlar haber virirler. Âcu Kal'ası'nun ne mertebe lüzûmu olduğun düşman-ı din bu kal'a binâsından ne mertebe müte'ellim olduğun bu hikâyeden dahî ma'lûm olur. Hâsil-ı kelâm ol kal'a dahî vücûhu ile metânet ve istihkâmı (44 a) idüğün ma'lûm oldukda ihmâl ve müsâmaha münâsib olmadığın haber virirler.

İnşâ'Allahü te'âlâ Azâk Kal'ası'na gidilmek murâd olursa tarîkinin biri Tamân yoludur. Âda-ı Şâhi didikleridir. İbtidâ Tamân'a sefine ile çıkılır ândan Temrek'e ve Temrek'den dahî Azâk'a gidilir. Tamân'dan Azâk altmış iki sâ'at yerdur. Âncâk yollarında olan batâk ve nehirleri mukaddemâ zikir olunmuşdu. Tob ve cebehâne ve zehâir 'arabalar ile ağır 'asker gitmek müte'essirdir. Girilmek lâzım geldikde ağır 'askere lâzım olan tob ve tobhâne ve cebehâne mühimmâtı cümle Yeni Kal'a'ya gelir. Ândan Azâkdenizi ile küçük kâlyonlar ve sefineler ile gider. Ve bu makûle ikişer mühimmât âsîtânededen münâsib sefâyine konulur ve doğru Azâk'a karîb Gönlek nâm mevzi' kurbunda Akçakomlar nâm mahalle yanâşur. Azâk Denizi'nin gâyet sığ mahalli biricik kulâç vârdur. deyu haber virirler. Piyâde 'asker dahî (44 b) sefâyın ile donanmâ-ı hümayûn ile gider. Ve büyük kâlyonlar dahî Yeni Kal'a'ya karîb mahalle değin varır. Piyâde 'askeri ve mühimmât ânlar ile Yeni Kal'a'ya dek gönderilir. Ancak Or Kapusu tarafından gidilmek lâzım gelse Bâbâ Dağı cânibinden İsmâ'il Geçidi'ne ândan Bender'e veyâhud Nehr-i Turla'nın mümerri olan Yânik Palankası taraflarından Nehr-i Turla üzerine cısr binâ ve ândan Özü Kal'ası'na vârlur. Ba'dehu Kırım yakasına mürûr olunub iptidâ Mosko keferesinin müceddeden bina eylediği Kâmanka Kal'ası âlnub ândan Meviş? Suyu kenârında Tâş Geçid didikleri mahalle dahî bir kal'a yapmışdır ol dahî âlınmağa muhtâcdır. Ândan Tâygân Kal'ası âlınmağa muhtâcdır. Ândan Azâk Kal'ası'na yol açılır. Bu'du dahî Çerkes yakasından ba'iddir. İki mikdân vârdur. Gâyet sarpdır. Bu tarîk cümle sahrâdır. Ya'nî köyü olmayub hâlf yerlerdir.

KARADENİZİN ANADOLU GIÇELERİNDE OLAN KAL'ALARIN VE İSKELELERİN AHVÂLİDİR.

Cânîk Sâncâğı'nda Bâfra ta'bîr olunan mahal Karadeniz kenârında ve Sâmsun'dan bir konâk şarka düşer ve Osmâncık ve Boyâbâd'dan beru âkub gelân Kızılırmâk (45 a) Bâfra'nın bir fersâh kadar garbindan geçüb yine Bâfra kurbunda cânib-i garbde deryâya munsabb olur. Ve yine Cânîk'e tâbî Sâmsun Karadeniz kıyısında Kefe Vilâyeti'nin kârşusunda bir ma'rûf ve meşhûr kasabadır. Âmâsya Suyu bunun şark tarafında bahre dökülür. Ve ol diyârda bu nehre Çarşamba Suyu dirler. Âsıl Sâmsun bir alçak yerde olub cenûbunda vâki' dağ garb ve şark taraflarından bahre vâsil olmuşdur. Ve Sâmsun ortada kâlmışdır. Ve bir harâb kal'ası vârdur. Ebniye-i kadîmedendir. Ve bunda gemilu limân vârdur. Ve Sâmsun'un garbîsi Sinob ve şarkîsi Trabzon'dur. Kastamonu Sancâğı'na tâbî medîne-i Sinob Karadeniz sâhilinde bir küçük mevki' i'l-şekl adanın ki bir ince kumsâl yol ile bu yol karaya piyostadır. Ol yol üzere bir kal'a ve şehrdir ve Karadeniz'de Sinob tarafları ekseri tâşdır. Kesme yârlar ve kayâlardır. Ve Sinob Sâmsun'un cânib-i garbîsinde mâbeynleri dört merhaledir. Ve Sinob Karadeniz'e girmiş düz yerde ve dört (45 b) kapusu vârdur. Biri kara cânibine açılıb 'arzî bir mîl ve iki tarafı

deryâ kumsâl yoldan vârilur. Şarkîsi limâna açılır iskeledir. Ve ol limândan bir kıt'a mîkdârı sefâin lenger endâz olur. Ve bâb-ı şîmâlisi kal'a ile deryâ beyinde vâki' oraya açılır. Ve kal'anın bir tarafından bir tarafına bir cezîre vârdır ki dûdî? dokuz mildir. Ve bâb-ı garbîsi deryâyâ mensûhdur. Ve lâkin ol taraf limân değıldir. Ve iç kal'ası 'azîm s'ab ve mürtefi'dir. Tob ve mühimmâtı ikmâl ve kal'ası ta'mûr ve tâbye ve şarânpolleri tecdîd ve deniz cânîbine havâle iktizâ iden yerlere kuleler ihdâs ve toblar vaz'iyile istihkâm virilse rub'-ı meskûnda³¹ ânın gibi metîn ve müstahkem tersâne ve kal'a olmaz. Ve limânında yüz elliden ziyâde kâlyon ve donanmâ gemileri ârâm idebilir. Etrâfı beşer onar ve yigirmişer otuzar sâ 'at Kastamonu kazâları ve ma'mûr ve ahâlisi kesir yerler olmağla hîn-i hâcetde beş altı gün zarfında bir hâkim koy (46 a) akvâmıyile on beş yigirmi bin tüfenk endâz ve harb u darbe kâdir 'asker cem'î mümkündür. El-hâletü hâzihi zıkr olunan Sinob Kal'ası iç il hükmünde olduğundan harâb ve tob ve mühimmâtdan tehîdir. Ve iç kal'ası hendek içinde olmağla âsma köprü ile geçilir. Bî-nazır ve nazar-ı iltifâta şâyeste bir hısn-ı husûn ve³² metîndir. Bolu Sancağı tevâbî'inden Amâsra kasabası Karadeniz sâhilinde vâki'dir. Ve tell-i refî' üzere bir metîn ve 'âlî kal'ası olub câmi' ve dizdârı vardır. Ve ebu'l-feth ve'l-magâzî Sultân Mehmed Hân Gâzî hazretleri feth eylemiştir. Ve Sinob Amâsra'ya karadan beş merhale ve deryâdan yüz mil ve Ereğli'ye dahî karadan dört merhale ve deryâdan elli milden ziyâdedir. Kal'ası ta'mûr ve teferât ve müstahfizânî ve top ve mühimmât ve edevâtı tekml olunsa Sinob 'adîli bir hısn -ı hısn olur. Ve yine livâ-ı mezbur muzâfâtundan Ereğli Karadeniz kenarında Bolu kasabası şîmâlinde bir kal'adır ve kal'asının önünde bir ra'nâ ve güzel limânı vardır. Ekser etrâfı kûhistan ve sahrâları (46 b) azdır. Çile Dağı nâm cebelde bir nehir akar ki zevrek ile mürûr olunur. Ve kerâstenin envâ'ı bu mahalde bulunur. Ve yine Bolu mülhakatından Bârtın Bolu'dan üç merhale şîmâle düşer. Karadeniz'e mülâsık bir kazâdır. Yigirmi dört pâre karyesi vârdır. Ve Derbend ve Ova ve Ulus Suları bir nehr-i 'azîm olub bu kazâda denize dökülür. Nehr-i mezkûr bi-gâyet 'amîk olmağla boğazından iki mil kadar gemiler girüb kerâste yüklenür. Ekseriyâ bâzârgân kâlyonları bunda binâ olunur. Ve Akçaşar Bolu ve Üskübi şîmâlinde bir kazâdır. Şîmâl tarafı deryâdır. İskeleyi Kerâmeddîn nâm karyedir. Baltacı Mehmed Paşa merhûmun sadâretinde bu mahalde mûr iki kıt'a kâlyon-ı kebîr inşâ olunmuşdur. Ve Mîlâlağzı nâm mahal dahî iskelesidir.

YUKARUDAN BERU ZİKR OLUNAN İSKELELER VE KAL'ALARIN TERMİMİNDE MÜLÂHAZA OLUNAN FEVÂ'İD BEYÂN OLUNUR

Rüzgâr bir karar üzere olmayub muktezâ-yı edvâr ile Hak te'âla her halde Devlet-i Aliyye'yi ekdârdan mahfûz eyleye; Kıym Cezîresi'nde bir hâdis

³¹ Dünyanın her yerinde.

³² Bir kelime okunamadı.

zuhûrile a'dâdan ihtirâz olunacak ahvâl tekevvün itse düşmanın def'ine ve Kırım'ın (47 a) takviyesine suhûlet tedârîki mülâhaza olunduğu surette zikri mürûr iden kal'alar ta'mîr ve termîm ve her birisine kadr-ı kifâye 'asâkir vaz' ve bir tersâne bina ve içlerine kâlyon ve çekdiri ve hareketi serî top çeker perkende ve sagîr ve kebîr ba'zı donanma gemileri birleştirilüb ya ocaklık vechi veyahud âher tarîk ile iktizâsına göre nizâmı virildikde Kırım Adası ve karşı kıyılara def'aten ve vâhideten bu iskelelerden ve kal'alardan kol kol 'asâkir ve mühimmât ile varlub üç beş gün zarfında güzâr u emrâr ve î'ânete yetişilmek ve a'dânın şâyka ve gemilerini men' etmek inkânda olabilir; zirâ, Câmîk ve Kastamonu ve Bolu sancakları asker yatâğı ve ahâlisi Etrâkın sâire nisbetle eşbe ve şüc'âmı bir tâife olub kesretleri dahî der-kâr olmakla hîn-i hâcette bu üç sancakdan gemiler ve donanma müheyya oldukda az vakitda Kırım taraflarına yigirmi otuz bin 'askeri dökme lütf u hak ile mümkündür ve kezalik boğâzdan Tuna'ya? Varınca Rumili sevâhili dahî câ-be-câ böylece istihkâm virilse şübhe yokdur ki a'dâ ne kadar (47 b) cür'et itse 'inâyet-i bârî ve mu'cize-i peygamberî kuvvetiyle makhûr olub İstânbul Boğazı mekr-i düşmandan emîn olur. Bu endîşeler her ne kadar mülâhazadan ba'd ise dahî belki bir zamân inkılâb-ı çarh-ı devvâr ile hâcet-mend ider fikriyle ahlâfa yâdigâr ve hayırhâh-ı devlet-i dîn olanlara vesîle-i tezkâr olmak için bu makâle tahrîr olunmuştur.

Mühür: Vakefe Haze'l-... (?) El-Hâcc Mustafa 'Âtîf Sertan (?) (?) min-hızanetihi (?)

1153

NUMARASIZ SON SAYFA:

İstiğfarâd

Estağfirullâhi ze'l-celâli ve'l-ikâm min-cemâ'i el-zünûbi ve'l-âsâmi

